

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Rok 2010

Ondřej Melena

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Ústav Politologie

Bakalářská práce

Jméno autora práce
Ondřej Melena

Název práce
Role kulturních a politických elit v roce 1968

Název práce
The Role of the Cultural and Political Elites in the events of 1968

Prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci: *Role kulturních a politických elit v roce 1968* zpracoval samostatně, pouze s využitím informačních zdrojů, které uvádím v seznamu literatury, vlastních poznatků a odborných konzultacích s vedoucím bakalářské práce.“

Praha, 5. ledna 2010

Ondřej Melena

Poděkování:

Děkuji tímto vedoucímu bakalářské práce PhDr. Janu Burešovi, PhD. a Mgr. Lukáši Jelínkovi za odborné konzultace a věnovaný čas. Dále bych rád poděkoval Jiřímu Dienstbierovi a Antonínu J. Liehmovi za poskytnuté rozhovory.

Bakalářská práce se zabývá rolí předních představitelů kulturních a politických činitelů v procesu reformy Československa probíhající v 60. letech minulého století a vrcholící v roce 1968. Práce zkoumá vývoj vztahů mezi státní mocí a kulturní sférou. Popisuje hlavní události, které vedly k tzv. obrodnému procesu. Záměrem této práce je přiblížit čtenáři atmosféru 60. let minulého století, ve které tento obrodný proces probíhal.

Klíčová slova:

ÚV KSČ

Socialismus s lidskou tváří

Pražské jaro 1968

Alexandr Dubček

František Kriegel

sjezd Svazu Československých spisovatelů

Milan Kundera

Ludvík Vaculík

Antonín J. Liehm

Literární noviny

Annotation and key words

This Bachelor work considers the role of cultural and political elites in the proces of reforms in Czechoslovakia in 1968. It examines the relationship between the state authority and the cultural sphere. It shows the main events which led to the so-called „ process of revival “. Purpose of this work is to analyze the atmosphere of the 60´s in our country.

Key words:

ÚV KSČ

Socialism with human face

Prague spring 1968

Alexandr Dubček

František Kriegel

Congress of the Association of the Czechoslovak Writers

Milan Kundera

Ludvík Vaculík

Antonín J. Liehm

Literary newspaper

Obsah

Prohlášení	3
Poděkování	4
Anotace a klíčová slova	5
Úvod	9
1.1 Historický vývoj který vedl k obrodnému procesu	11
1.2 Obrodný proces	14
Kulturní vývoj	
2.1 Vztah politické moci a kultury	19
2.1.1 Cenzura	22
2.1.2 Umělecké svazy	23
2.1.3 Spory kultury s politickou mocí	24
2.2 Svaz československých spisovatelů	27
2.2.1 Boj o Literární noviny	29
2.2.2 IV. sjezd Svazu československých spisovatelů	31
2.2.3 Tvůrčí činnost	33
2.3 Rok naděje	37
Politický vývoj	
3.1 Politická situace před rokem 1968	41
3.2 1968 – Socialismus s lidskou tváří	43
3.3 Zahraniční hrozba	48
3.4 Začátek konce	49
3.5 21. srpen 1968	51
3.6 BYLI JSME S VÁMI, BUĎTE PŘECE S NÁMI!	55
Závěr	57
Seznam použité literatury	61

Seznam zkratk

ČKD	- Českomoravská Kolben-Daněk
FTN	- Filmové a televizní noviny
HSTD	- Hlavní správa tiskového dohledu
KAN	- Klub angažovaných nestraníků
K 231	- Klub 231
KSSS	- Komunistická strana Sovětského svazu
LN	- Literární noviny
NDR	- Německá demokratická republika
RVHP	- Rada vzájemné a hospodářské pomoci
SSSR	- Svaz sovětských socialistických republik
TASS	- Sovětské tisková agentura
USA	- Spojené státy americké
ÚV KSČ	- Ústřední výbor komunistické strany Československa

Úvod

Dějiny evropské civilizace procházejí obdobími pokroku (rozkvětu myšlení) a obdobími úpadku, která jsou vyplněna mezidobím tzv. setrvačnosti, tedy obdobím přechodu z jednoho období do druhého. Tato období, jak pokroková tak úpadková, můžeme pozorovat především v následujících společenských oblastech: filozofii, vzdělání, umění, politické organizaci společnosti, ekonomie oblasti, společenská participace, aj. Tato období rozvracela říše a dávala vzniknout novým. Byla provázena náboženskými válkami a vznikem nových ideologií. Zrychlovala a zpomalovala běh a vývoj našich dějin

A právě v 60tých letech minulého století v období deziluzí a skepse přišla jakási pokroková vlna plná optimismu a naděje, která se stala fenoménem své doby i dob následujících. V tomto období probíhá v euroamerickém civilizačním prostoru cosi jako společenská obroda, která měla společné jmenovatele: kritiku režimu a kritiku společnosti, vycházející z krize systému. Kritika je namířená proti strnulosti společnosti, jejímu fungování a jejímu stereotypu. Kritikou politiků a jejich povrchnosti, kteří nadřazují vlastní zájmy zájmům obecným. Zmíněné období je v neposlední řadě obdobím kritiky hospodářské situace a ekonomického systému.

Tato pozitivní energie se kumulovala především v kulturní sféře, kterou šířila převážně mladá generace s podporou inteligence. Probuzení občanské společnosti se projevovalo v kulturní tvorbě, v literatuře, hudbě, architektuře, divadle, filmu, malbě, módě či v ostatních odvětvích kultury a to na vysoké úrovni. Pozitivní a optimistická atmosféra postupně prostoupila většinou společností, která prosazovala sociálně spravedlivou a otevřenou společnost.

Šedesátá léta reprezentovaná nespoutaným životním stylem v rytmu rock-and-rollu, květinovými dětmi, vysokou kulturní úrovní, studentskými protesty proti establishmentu, atmosférou nadějí, optimismu a pozitivního impulsu zapojení občanů do veřejného života, se stala však jen snem. Snem, který mohl poskytnout odpovědi na palčivá témata dnešní doby. Snem, který mohl být prožit právě díky této pokrokové vlně. Vlně která nebourala, ale naopak produktivně vytvářela hodnoty .

Zmíněná pozitivní atmosféra zasáhla i Československo, ve kterém od roku 1956 probíhal tzv. obrodný proces vrcholící na jaře roku 1968. V lednu toho roku se prvním tajemníkem Ústředního výboru (dále jen ÚV) Komunistické strany Československa (dále jen KSČ) stal Alexandr Dubček a dlouholeté úsilí o reformu systému proniklo do nejvyšších pater politické moci. Průběh obrodného procesu a jeho ukončení intervencí vojsk Varšavské smlouvy jsem si vybral jako téma bakalářské práce. V této práci se budu zabývat politickými

a kulturními osobnostmi, které hrály v obrodném procesu významnou úlohu. Pokusím se nastínit jejich postoje v rozhodujících okamžicích a jejich roli v tomto procesu. Budu se dále zabývat vztahem politické moci ke kulturní sféře a jejím významem v rozšiřování svobody. Ambicí této práce je také pokusit se odpovědět na otázku. Jakou úlohu sehrála kulturní oblast v obrodném procesu a proč kultura zaujala tak významnou pozici v československé společnosti a jakou roli hrála v tomto obrodném procesu samotná KSČ?

Většina pamětníků vzpomíná na 60. léta minulého století jako na nejlepší léta svého života. Důvodem však není jejich mládí, ale ona atmosféra, která provázela naději na změnu, umocněnou reálným rozšiřováním občanské svobody, pocítenou „na vlastní kůži“. Proto je důležité historické reálie doplnit o atmosféru tehdejších doby, aby byl příběh úplný. I z tohoto důvodu je tato práce kromě odborné literatury založena na rozhovorech pořizovaných s Jiřím Dienstbierem¹, Antonínem J. Liehmem², Miroslavem Melenou³ a Zdeňkem Toušem⁴.

Domnívám se, že historie není jen interpretace a reinterpetace dat a událostí, ale je především předáváním zkušeností lidí, kteří v tomto případě nedávnou historii zažili a byli jejími aktivními účastníky.

¹ Ministr zahraničí 1989-1992, Senátor. V 60. letech minulého působil v Československém rozhlasu.

² Novinář, kritik, překladatel. V 60. letech minulého století stál ve vedení Literárních novin.

³ Scénograf, Divadelní architekt. V 60. letech minulého působil v Divadle Y.

⁴ Hospodský. V 1968 byl předseda studentské rady na Karlově Univerzitě v Praze.

1.1 Historický vývoj který vedl k obrodnému procesu

Abych předmět mého zkoumání nevytrhli z kontextu historických událostí, pokusím se stručně popsat události, které obrodnému procesu předcházely. Pro pochopení obrodného procesu jsou důležité události, které následovaly po únorovém převratu v roce 1948, a také střet ideje s realitou. Považuji za nutné zabývat se také situací poválečných let Druhé světové války.

Situace v osvobozeném Československu byla příhodná pro zakotvení socialismu. Obyvatelstvo mělo v živé paměti důsledky Mnichovské dohody, ve které západní demokracie obětovaly Československo ve víře v zachování míru, a také předválečnou hospodářskou krizi. Nedůvěra a částečné zklamání z demokracie a nekontrolovatelného kapitalismu reprezentovaného západními demokraciemi byla tehdejší realitou. Přesvědčení, že válku způsobily pravicové síly vedlo k mohutné orientaci na levicové spektrum politiky. Eduard Goldstücker k těmto okolnostem ještě přisuzuje důvěru, kterou v lidech vyvolala ruská revoluce slovy: *„Ruská revoluce uložila v každém z nás nesmírný fond důvěry, hluboké jako moře, na kterém jsme pluli. Tak hluboký, že jsme vůbec nebyli ochotni připustit jakýkoli kritický projev a apriori jsme jej označovali za nepřátelské pomluvy... Jak je to tedy s naší vinou? Provinili jsme se podle mého mínění tím, že jsme se z lidí myslících a všechno kriticky hodnotících stali věřícími, slepě věřícími tvory. Žádná kritika, ať přichází odkudkoli a je motivována jakkoli, nesmí být ad limine odmítána, nýbrž musí být zkoumaná. Pochybnosti se nemají potlačovat, nýbrž uplatňovat.Myslím, že chyba, kterou jsme tenkrát neviděli, spočívala v tom, že charakter komunistické strany byl tehdy postupně v určitém smysli změněn.“*⁵ Obyvatelstvo tehdejšího Československa bylo v převážné míře socialistickou myšlenkou nadšeno a bylo ochotno pro dosažení beztřídní společnosti obětovat i vlastní svobodu. Otakar Vávra k tomuto konstatuje: *„Na historii padesátých let je nejpodivnější, že ačkoli česká a slovenská inteligence byla už dříve dost dobře informovaná, a dost slušně znala situaci v SSSR – vzpomeňme si jen, co spisovatelů vystoupilo ze strany na protest proti sovětské kulturní politice, a pak se často těžce vraceli – přece jen se (patrně pod vlivem válečných let a miliónů mrtvých) naše levá inteligence většinou vžila do toho, že teď je nutné sloužit, zachovat vojenskou disciplínu. Jinak by totiž nebylo možné představit si a pochopit, že lidé vzdělaní, se světovým kulturním a politickým rozhledem, přistoupili dobrovolně na takovou míru autoritativního řízení a manipulovatelnosti jako po roce 1948. Inteligence chtěla být disciplinovaná ve jménu hlavního cíle: beztřídní společnosti. Věřila, že v takové*

⁵ Liehm, 1990: str 182

*chvíli je třeba dočasně rezignovat na demokratické myšlení. Tak se stalo, že se veškerého vlivu zmocnil složitý mechanismus (o němž nemá smysl zde hovořit), který neměl ani vzdělání, ani úroveň. Jež by odpovídaly situaci. Tento mechanismus se pustil tou nejvulgárnější cestou a zneužil přitom zmíněného postoje inteligence a kulturního obyvatelstva vůbec.*⁶ Těto poválečné atmosféře odpovídalo rozložení politických sil v tehdejší Československu. Posun byl již zřetelný ve složení Národní fronty v roce 1945, ve kterém se neobjevila žádná z předválečných pravicových stran⁷.

Také prezident Edvard Beneš, jak píše ve své knize *Demokracie dnes a zítra*, viděl v poválečném systému Československa „*demokracii sociální a hospodářskou*“. Kromě poválečné hospodářské krize hrál ve prospěch levicového spektra další fakt, a to ten, že většinu Československého území osvobodila armáda SSSR, jež si při únorovém jednání roku 1945 na Jaltské konferenci se zástupci západních mocností rozdělila sféru vlivu v Evropě.

Nekritický vztah vůči Moskvě nepanoval jen z vděčnosti osvobození, ale také z důvodu, že se v Moskvě nacházelo jedno ze dvou středisek politického exilu. Proto komunisté s podporou Moskvy hráli v poválečném uspořádání společnosti tak významnou roli. Komunisté nabízeli československou cestu k socialismu, jež byl cílem nejen prezidenta Beneše, ale také většiny společnosti i nekomunistických stran, Sociální demokracie a Národních socialistů. Ve volbách v roce 1946 komunisty volilo 38 procent⁸ československých občanů a statisíce lidí vstoupily do KSČ. Většina členů nadšena komunistickými ideály brzy pochopila, že slíbenou československou cestu k socialismu nahradil režim, který měl se socialistickými myšlenkami společné jen své pojmenování. Únorovým převratem v roce 1948 se komunistická strana v čele s Klementem Gottwaldem dostala k absolutní moci a stala se tak jedinou politickou silou v zemi. Stalinismus, režim s prvky despotie vlastní dějinám Ruské říše, se skrýval za socialistickými hesly. Původní Leninova myšlenka organizace strany byla založená na zásadách demokratického centralismu, který předpokládal, že politiku strany a její rozhodnutí budou určovat členové strany. K tomu říká Eduard Goldstücker: „*Strana u moci byla de facto odpolitizována, plénum členstva mělo na její rozhodnutí stále menší vliv, rozhodování se stalo záležitostí úzkého kruhu permanentních funkcionářů a členům byla učiněná rozhodnutí ukládána jako povinnost. Z demokratického centralismu zbyl nakonec jenom centralismus, demokratičnost se vytratila.*“⁹ Po válce byl Stalinismus vnucen všem

⁶ Liehm, 2001: str. 67-68

⁷ Pokud Lidoveckou stranu, která vzešla ze spojení křesťansko sociálních stran nebudeme považovat jako dnes spíše za pravicový střed.

⁸ Vodička, Cabada, 2007: str. 57

⁹ Liehm, 1990: str. 182

státům podléhající sféře vlivu Moskvy. Bylo by však chybou domnívat se, že velké změny nastaly hned po únorovém převratu, a že se čeští komunisté podvolili všem moskevským nařízením. Velký boj sváděli čeští komunisté především v oblasti hospodářsko-ekonomické. Československo na rozdíl od ostatních států podléhající vlivu Moskvy, bylo hospodářsky velice vyspělé s rozvinutým průmyslem a nebylo čistě agrární zemí jako jejich sousedé. Čeští komunisté si byli vědomi, že nemohou uplatňovat stejná nařízení Moskvy jako ostatní státy, neboť by to nenávratně poškodilo československou ekonomiku.

Přesto nastává období znárodňování, kolektivizace a především období vykonstruovaných politických procesů, které končí dlouholetými tresty odnětí svobody a v mnohých případech tresty smrtí. K pochopení nebo alespoň k porozumění situace panující v té době, je možné se inspirovat opět slovy Eduarda Goldstückerera, který se sám stal obětí těchto procesů: „*Ptáte se, jak to, že se obvinění obvykle přiznávali. Četl jsem po svém propuštění jakousi západní psychoanalytickou studii o této otázce, v níž záhada těchto přiznání byla vysvětlena jako identifikace s agresorem. Myslím, že toto vysvětlení se hodně blíží podstatě věci. Kdo to neprožil, nedovede si plně představit otřes v okamžiku, kdy zjistíte, že největší autorita vašeho života vás vydala stíhat jako zločince. Jelikož jste až do té chvíle této autoritě ve všem důvěřoval, a i tam, kde jste si její počínání nedovedl vysvětlit, jste předpokládal dobré, ač vám neznámé důvody (například když přede mnou byli postupně zatýkáni mnozí moji blízcí přátelé), musíte v okamžiku svého zatčení začít zpytovat sám sebe, není-li ve vašem životě skutečně něco, čím jste se provinil, třebaže subjektivně víte, že tomu tak není.*“¹⁰

Tato situace vyvolává ve společnosti pocit permanentního strachu a podezření vůči všem a všemu. Schizofrenické období trvá až do roku 1953, kdy zemřel Stalin a týden po něm Gottwald. Lidé, kteří podleli slibovaným „světlym zítřkům“ nebo jim upřímně věřili, si začali v 50. letech minulého století uvědomovat, že stalinismus není onen politický systém ve který věřili, a který pomohli nastolit. Proto chtěli tento režim změnit či napravit. Chruščovovo odsouzení Stalina v únoru roku 1956 na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu vyslalo signál do všech zemí podléhajícím vlivu Moskvy. Signál, který odstartoval diskusi o dalším směřování politiky a společnosti. Tato diskuse započala nejen v samotné komunistické straně, ale především v celé společnosti.

¹⁰ Liehm, 1990: str. 188

1.2 Obrodný proces

Diskuse ve společnosti, kterou vyvolalo odsouzení Stalina, měla v jednotlivých státech východního bloku odlišný průběh. Maďarské krvavě potlačené povstání a polské tanky, zastavily politické změny. Zásah Gomulky proti vnitřním změnám pravděpodobně zabránil ruské intervenci. Tyto události odpovídaly politickému vývoji těchto států.

Reakce v Československu byly oproti událostem v Maďarsku a Polsku výrazně klidnější. Kritika režimu ve straně a společnosti však sílila a nebylo možné ji zastavit. Šedesátá léta minulého století byla bojem za rozšiřování prostoru svobody. Silicí občanská společnost, k níž patřila i většina komunistů, zápasila s pohrobky stalinismu a byrokratickému systému, který byl nastolen po roce 1948. Významnou roli v tomto procesu sehráli představitelé kulturní inteligence. Ať již šlo o literární díla, novinové články nebo novou vlnu v kinematografii či interprety taneční a populární hudby. Kulturní představitelé se podíleli na postupném dobývání občanské svobody, krůček po krůčku.

Hlavním tématem kulturního prostředí byl požadavek svobodné tvorby a tvůrčí činnosti. Na tomto poli se setkávali komunisté s nekomunisty, které spojovaly stejné cíle. Nutno však připomenout, že cílem obrodného procesu a tzv. reformních komunistů nebyla demokracie, ale socialismus s prvky demokracie, bez kterých socialismus nemůže fungovat. Uvažovalo se o skutečném otevření společnosti včetně svobodné politické soutěže pod vedením KSČ. V té době bylo politické uspořádání bez vedení KSČ jen těžko představitelné. I pouhá představa budoucí možné politické soutěže, i když jen v rámci Národní fronty, byl velkým posun.

To, že stalinistický systém a jeho představitelé v čele s Antonínem Novotným ztráceli půdu pod nohama, ukázala nová ústava z roku 1960. V čl. 1 ústavního zákona 100/1960 bylo Československo prohlášeno za socialistický stát, založený na pevném svazu dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída. Československo se tak stalo po SSSR druhou socialistickou zemí. Komunistická strana se také potýkala s úbytkem členů. Lidé o členství po politických procesech, prověrkách a čistkách v komunistické straně ztráceli zájem. Zpřísnila se též kritéria pro vstup do komunistické strany, což mohlo mnohé odradit. V průběhu 60tých let minulého století se členské řady komunistické strany opět rozšiřují, neboť se vzrůstala angažovanost obyvatel ve věcech veřejných.

Počty členů KSČ v roce 1945 - 1967

1945	1,5 – 1,6 milionů členů
------	-------------------------

1958	1 442 199 členů
1963	1 684 533 členů
1964	1 676 509 členů
1966	1 698 002 členů
1967	1 689 200 členů

Přírůstek nových členů v různých časových období

1945-1948	600 tisíc členů
1949-1957	28 tisíc členů
1958-1962	85 tisíc členů
1963-1965	40 tisíc členů

V roce 1967 bylo členy KSČ 13,8 % obyvatel českých zemí a 7,4 % Slováků¹¹. Na rozdíl od roků 1945-1948 nevstupovali lidé v 60tých letech minulého století do komunistické strany plni ideálů a přesvědčení v socialismus. Vstupovali do komunistické strany buď z existenčních důvodů nebo z přesvědčení, že jediné místo, kde je možné prosadit pozitivní změny ve společnosti je právě uvnitř strany. Zastánci tohoto názoru chtěli bojovat na bojišti, které tu vznikalo. Z těchto důvodů vstupovali do komunistické strany někteří vysokoškoláci jako například J. Dienstbier, L. Dobrovský, I. Klíma, P. Pithart, P. Rychetský a další, kteří se posléze aktivně zapojili do obrodného procesu.

Vyrovňování se s krutostmi režimu započalo již v druhé polovině padesátých let. Z počátku byli v několika vlnách amnestováni někteří političtí vězni z vykonstruovaných procesů. Problematika věci však spočíval v tom, že odsouzení lidé se ve vykonstruovaných procesech ke své protistátní činnosti pod nátlakem a mučením doznali. Z politicko-ideologického hlediska však k plné rehabilitaci nenastal ještě vhodný čas. Rehabilitací se mimo jiné v roce 1963 zabývala tzv. Kolderova komise, která byla na popud vedení strany ustanovena k rehabilitaci nejvyšších stranických funkcionářů a ostatních členů strany. V obrodném procesu bránily především konzervativní síly v komunistické straně převážně pak stalinisté, kteří byli odpovědni nebo spoluodpovědni za zločiny, kterých se režim dopouštěl.

¹¹ Kaplan, 2002: str. 94-99

V první řadě tito funkcionáři nechránili stalinistický systém, ale především své pozice.

Autorita režimu byla také narušována rozšiřující se krizí postihující všechna odvětví hospodářství. V první polovině 60. let minulého století proběhla tzv. Šikova ekonomická reforma. Ota Šik byl ekonom, který si byl dobře vědom, že ekonomická reforma nepůjde bez reformy politické.

Zmíněné události: vyrovnávání se s 50. lety, společenská a politická diskuse o tom, jakým směrem se dál ubírat, hospodářská krize a pozitivní vlna 60 let minulého století, začaly probouzet v občanech ztracený optimismus a naději. Začal boj mezi politickou mocí a kulturní scénou i uvnitř samotné komunistické strany. Začal zápasem o uveřejňování článků, které bylo pod dohledem cenzury, o prosazení promítání západních filmů, o uvedení divadelních her západních autorů, o publikace knih, o odvysílání písniček v rádiu. Jakýkoliv ústupek státní moci byl pro kulturní scénu úspěch. Tyto dílčí úspěchy dodávaly protagonistům kulturní scény sebevědomí k dalším bojům a větším požadavkům. Vycházely Literární noviny, Kulturní život, Tvář, Host do domu, Slovenský pohled, v jejichž redakcích působili většinou tzv. reformní komunisté. Významnou úlohu hrály všeobecné sdělovací prostředky, které již nebyly prostředkem mocenské propagandy, ale napomáhaly obrodnému procesu. Velkou roli hrál mezi těmito sdělovacími prostředky Československý rozhlas, kde od karibské krize v roce 1963 mělo zpravodajské oddělení přístup k mezinárodním zpravodajským agenturám. Do té doby byli informace přebíraly od sovětské tiskové agentury TASS. Ve stejném období rozhlas přecházel již na živé vysílání. Už se nemuselo nahrávat na magnetofonové pásky, jejichž obsah před vysíláním schválil cenzor. Živé vysílání bylo jedním z prvních náznaků svobody. Rozhlas nyní přinášel do éteru nejen nové a nezkrasované informace, ale šířil dříve zakázanou hudební produkci. Například pořad „Písničky s telefonem“ byl doplněn také o zajímavé rozhovory. V roce 1965 dosáhla svoboda projevu takového uvolnění, že se mohlo říkat skoro všechno, kromě kritiky ÚV KSČ a Moskvy.

Jedním z mezníků obrodného procesu se stal v roce 1967 červnový sjezd Svazu československých spisovatelů. Byl to jeden z rozhodujících momentů vedoucích k Pražskému Jaru 1968. S ostrou kritikou režimu vystoupili komunističtí spisovatelé Ludvík Vaculík, Milan Kundera, Ivan Klíma, A.J.Liehm nebo Pavel Kohout v koalici s nestraníky jako byl V. Havel. Sjezd Svazu československých spisovatelů prolomil ledy, které již nebylo možné poskládat. S tímto kritickým vystoupením souhlasili nejenom občané, ale také mnozí členové strany.

Podpora vedení ÚV KSČ klesala a požadavky na změnu vedení byly stále častější zejména mezi nižšími orgány komunistické strany. Už se čekalo jen na to, kdy předsednictvo

ÚV KSČ uzná, že Novotného režim nemá podporu. Změny ve vedení ÚV KSČ se lidé dočkali 5. ledna, kdy se stal prvním tajemníkem ÚV KSČ tehdy ne moc známý Alexandr Dubček, který byl v předsednictvu ÚV KSČ přijatelný pro všechny. Touto změnou vedení KSČ odstartovalo tzv. Pražské jaro, které se zapsalo do historie této země tučnými písmeny.

A. Dubček nebyl ideovým otcem reforem v komunistické straně, ale stal se symbolem. Odpadla cenzura, rozšiřovaly se občanské svobody i angažovanost společnosti, vznikaly různé zájmové spolky. Občanská společnost se stala hybnou silou, která určovala témata politiky. ÚV KSČ na tato témata pouze reagoval. Akční program KSČ měl být směrem, kterým se nové vedení chtělo s podporou společnosti vydat. Zrušením cenzury do společnosti pronikala témata, která hodnotila a kritizovala stalinistický systém. Na pořad jednání přišla také témata vykonstruovaných procesů. Liberalizace tisku a veřejné debaty se však staly trnem v oku čelních představitelů sousedících států. Ti se obávali, že události tohoto typu mohou mít negativní vliv na jejich postavení. Pražské jaro bylo vítězstvím osvobozující se společnosti, kterou už nemohly žádné vnitřní síly porazit. Rozhodujícím okamžikem, který měl sprovodit pozůstatky stalinismu ze světa a pevně zakotvit tzv. „socialismus s lidskou tváří“ byl plánovaný sjezd KSČ, kde se mělo volit nové vedení komunistické strany. Tento sjezd, na který již byli zvolení delegáti, byl naplánovaný na září 1968.

Moskva si byla této situace dobře vědoma. Po sjezdu by se neměla případná intervence o koho opřít, neboť by ve vedoucích postaveních v KSČ nebyl nikdo ochoten kolaborovat. Proto Moskva spěchala, aby navázala kontakt ještě se starým vedením, kde bylo několik adeptů pro spolupráci. Tito lidé si byli dobře vědomí toho, že by na sjezdu své pozice pravděpodobně neobhájili, tak se propůjčili Moskvě s tím, že jen ona jim zajistí mocenské pozice. Tímto hanebným činem se spolupodíleli na potlačení jednoho z nejzářivějších období novodobé československé historie.

Několik minut před půlnocí 20. srpna překročila vojska Varšavské smlouvy státní hranice Československa a začala obsazovat všechna strategická místa. Kvůli tomuto aktu se zastavil vývoj československé společnosti na další desítky let. Srpnovým událostem se budu podrobněji věnovat v dalších kapitolách. Podle některých autorů se pravá síla Pražského jara a celých šedesátých let minulého století projevila v roce po invazi, tj. 21. srpnem 1969. Lidé byli ovlivněni pozitivním vývojem obrodného procesu a nemínili na tento vývoj jen tak rezignovat. To se ovšem nedalo říci o politických představitelích Pražského jara v čele s Alexandrem Dubčekem. Pod tlakem Moskvy se nová politická elita vzdávat hodnot, na jejímž prosazování se spolupodíleli. Místo toho, aby na své funkce raději rezignovali, když

nemohli vykonávat politiku, kterou dosud zastávali, ostudně se podřizovali moskevským požadavkům. Odvedli tak černou práci za G.Husáka a spol., když jako symboly Pražského jara umožnili vytvořit předpoklady normalizace. Tato hra byla zajisté zinscenována soudruhy v Moskvě, nicméně tito politici měli na výběr zda tuto hru budou hrát, či nikoliv.

Společnost však pokračovala v zápase o uchování hodnot Pražského jara až do léta 1969. Odhodlání zlomil až 21. srpen 1969, kdy při výročí invaze občany rozehnaly obušky a střelbou nikoli cizí, ale domácí ozbrojené síly.

Husákovo vystřídání A. Dubčeka ve vedení strany proběhlo demokratickým způsobem. G.Husák byl dostatečně velkou autoritou, aby umožnil přechod k normalizaci bez větších komplikací. Vůči politickým aktérům Pražského jara 1968 však přistupoval shovívavě. Zakázal, aby byl kdokoliv za události roku 1968 odsouzen. Neochota lidí spolupracovat s novým vedením KSČ trvá přibližně dva roky, kdy začíná tzv. normalizace. Nástupem normalizace začíná masivní vylučování z KSČ, které nejintenzivněji probíhalo v roce 1970 a 1971. Vylučování se týká především vědeckých pracovníků, umělců, novinářů, studentů a všech těch, kteří se nehodlali vzdát idejí let 60tých. Nastává období, uzavírání se do sebe, lidé začínají ztrácet zájem o věci veřejné.

„Nicméně Pražské jaro mělo mimořádný význam pro porážku systému v celém sovětském bloku. Jeho potlačení zrušilo v evropských a amerických politických kruzích představy o možné roli Československa při překonávání bariér studené války a o konvergenci západního a východního systému. Levicové kruhy na Západě definitivně ztratily iluze o Sovětském svazu, který zasáhl proti snaze dát socialismu lidskou tvář. V Sovětském svazu poprvé od třicátých let, kdy Stalin trestal smrtí jakoukoli kritiku, začala debata i uvnitř vládnoucí strany, která vyústila v Gorbačovův pokus o reformu systému. Občas připomínám, že Gorbačov mi v září 1991 v Kremlu řekl: „Mysleli jsme si, že rdousíme Pražské jaro, ale rdousili jsme sebe sama.“

12

M. Gorbačov ještě jednou: *„kdybychom byli následovali Čechoslováky nemuseli jsme ztratit dvacet let“*¹³.

¹² Rozhovor s Jiřím Dienstbierem 2008

¹³ Liehm, 2002: str. 136

Kulturní vývoj

2.1 Vztah politické moc a kultury

Nejdříve se pokusím definovat co je kultura, jaký význam má kultura v České historii a zároveň bych se rád v následujících souvislostech dotkl tvůrčí činností jako takové a všeho toho co je s ní spojeno.

Dalo by se říci, že v kultuře je obsaženo všechno co má něco společného s lidskou bytostí a jeho existencí. Podstatné pro uchopení kultury je vymezení, její specifická, kterou můžeme nejlépe sledovat ve spojení s národem či geografickým vymezením. Pro zjednodušení se budeme kulturou zabývat v rámci národního státu. V kultuře je obsažená celá národní zkušenost, myšlení, filozofie, psychologie, zvyky, které jsou předávány z generace na generaci. Vědecky bychom mohli říci, že kultura obsahuje historii, sociologii a antropologii daného státu, daného národa. Nezbytně důležité pro kulturu je také oblast umění.

Umění je jakýsi projev, jakési zprostředkování, ztvárnění reality různými prostředky. Zachycení daného způsobu myšlení (v konkrétním historickém čase) daného stavu společnosti. Proto je umění součástí filozofie a filozofie součástí umění. Toto spojení si lze ukázat na příkladu architektury.

Příkladem může být období baroka. V barokní architektuře a převážně pak u barokních kostelů se používal prvek elipsy, a to jak v půdorysech tak v dekorativních prvcích. Stlačením kruhu do elipsy vyvoláte pnutí, které vytváří jakousi dynamiku. Hmota promlouvá k lidem ve spojení s vysokými stropy kostelů, které symbolizují nebe a při barokní melodii varhan na člověka rovněž působí zcela impozantně. Člověk je ohromen a lépe pak podléhá rekatolizaci, která například v českých zemích probíhala. To je zářný příklad prolnutí filozofie s uměním.

Na umění si také můžeme povšimnout, že mění své ať již tomu říkáme slohy či styly, ve všech oblastech umění najednou. V daném okamžiku mluví jedním jazykem a právě jedním jazykem mluvilo československé umění a československá kultura v 60tých letech minulého století.

Jakou má v českém národě kultura: literatura, hudba, malířství architektura atd. roli a místo vystihují slova Antonína J. Liehna: *„Češi jsou zřejmě jediný národ v Evropě, který prožil větší část sedmnáctého a celé 18. století bez vlastní národní šlechty, jež byla v té době*

*hlavním nositelem vzdělání, kultury a politiky. Po dlouhém období germanizace a násilné rekatolizace zrodila se moderní česká politika, jako nezbytné úsilí o obrodu jazyka a národní kultury. Těsné spojení mezi kulturou a politikou je tu proto už odedávna zcela organické. Ve stalinské epoše jde o jiné problémy, ale zbraně Čechů zůstaly stejné: prosadit proti socialismu přicházejícímu z chladna osobitost své kultury. Chrání národní kulturu ne proto, aby byla konzervována tak jak je, ale aby na jejím základě mohl být vybudován socialismus, který ji změní a přitom jí zůstane poznamenán.*¹⁴

Během národního obrození v 19. století se z lingvistů, spisovatelů, novinářů, profesorů tedy z představitelů české kultury a inteligence, stávají politické osobnosti a političtí vůdci. Začíná zde tradice vlivu kultury na chod společnosti.

Čím to, že se v šedesátých letech minulého století stala kultura opět hybnou silou ve společnost?

Komunistická strana si byla velice dobře vědoma významu a role kulturních institucí a umělců ve společnosti. Proto se tuto složku společnosti snažila od samého počátku ovládnout. Střet mezi politickou mocí a kulturou ohrožoval mocenský monopol komunistické strany. Nositelé a vykonavatelé moci usilovali o řízení, podřízení a ovládnutí kultury, obdobně jako u ostatních oblastí společnosti. Hlavní roli měla kultura sehrát při podpoře a uskutečňování záměrů a cílů komunistické strany, stejně jako měla podporovat, oslavovat a dokazovat správnost oficiální politiky. Za tímto účelem byla využita agitace, propaganda, teoretická oblast, kultura, do které byl zahrnut vzdělávací systém včetně osvěty, vědy a umění. Brzy po únoru 1948 vyhlásilo komunistické vedení a jeho ideologové marxismus-leninismus za jediný státní světový názor a socialistický realismus za jedině uznávaný umělecký směr, což odporovalo základním podmínkám svobodné tvůrčí umělecké tvorby.

Úsilí o ovládnutí kultury a snaha o její využití pro politické záměry se staly zdrojem trvalého napětí mezi politickou mocí a kulturou v letech 1948-1968. Po únoru 1948 vedení KSČ rozhodlo o nastolení mocenského monopolu v kulturní oblasti s cílem ji zcela ovládnout a podřídit si ji. Kromě politických čistek, které zasáhly kulturní instituce a také řadu tvůrců, se státní moc zaměřila na ekonomickou základnu kultury. Dva měsíce po únoru 1948 měla komunistická strana pod svou kontrolou všechna nakladatelství, tiskárny, divadla, film a kina, rozhlas, filharmonii, muzea, rozdělování papíru, osvětová zařízení, knihovny, galerie. Tím měla komunistická strana všechny tvůrce, pohodlné i nepohodlné v hrsti. Komunistická strana určovala čí díla budou tištěna, kdo bude vystavovat a hrát a naopak, která díla budou stažena z

¹⁴ Liehm, 1990: str. 364

veřejných knihoven a z prodeje. Mnozí kulturní představitelé přišli o své živobytí, jiní své nadání propůjčili službě socialistickému realismu.

Komunistická strana si vypracovala systém řídicí kulturu i nástroje na jeho dohled. Kontrola kulturní sféry se dělila na ekonomickou oblast, cenzuru a umělecké svazy.

Stranické řízení kultury bylo stupňované. Důležitou roli v určování směru a priorit kultury hrál sjezd KSČ, který vytyčoval základní zásady oficiální kulturní politiky. Ústřední výbor KSČ se zabýval kulturou jen výjimečně, a to v rámci ideologické práce strany. Největší díl stranického řízení kultury obstarával aparát ústředního výboru. Po únoru 1948 spadala kultura v ustředí a krajích do kulturně propagačního oddělení, které se později přeměnilo na ideologické oddělení. V ideologickém oddělení se projednávaly stížnosti, kritika institucí, děl a článků. Z druhé strany sem přicházeli kulturní činitelé s nejrůznějšími žádostmi o radu a souhlas s připravovanými projektům. Dalším článkem řídicího systému kultury byly státní instituce. Na vrcholu struktury stálo ministerstvo, které se několikrát měnilo. V krajích působily kulturní odbory, obvykle spojené se školským referátem, stejně jako na okresech. Státní orgány se omezovaly především na hospodářské a technické záležitosti. Ve věcech obsahových působily jako výkonný orgán komunistických institucí. V lednu 1967 bylo po sedmi letech obnoveno samostatné ministerstvo kultury a informací. Vzniklo v době, kdy stranické orgány neměly sílu a schopnost zvládnout oblast kultury. Ministerstvo kultury však nespĺnilo očekávání KSČ. Nemohlo je splnit, vnitropolitický vývoj v roce 1967 vůbec a v kulturní oblasti zvláště mu nedovolil činnost rozvinout a také proto, že v kulturních kruzích nezískalo dostatečnou důvěru a autoritu.

2.1.1 Cenzura

Jedním z nejdůležitějších mocenských prostředků zaměřených na kontrolu kultury byl Státní úřad cenzury. Cenzura byla nedílnou součástí komunistické moci a jedním z hlavních nástrojů k prosazení a ochraně stranického monopolu pravdy. V letech 1948 až 1968 prošla cenzura třemi výraznými vývojovými změnami. Jinak ve srovnání s jinými útvary státní moci se vyznačovala jistou stabilitou.

V prvním období 1948-1953 funkci cenzury vykonávaly převážně přímo komunistické instituce. Nejdříve to byly Kulturní rada a Lektorské rada ÚV KSČ. Po jejich zániku v roce 1951 převzal jejich roli aparát ÚV odbor vydavatelství a odbor umění v nově vzniklém oddělení škol, vědy a umění. Trvalým útvarem byl tiskový odbor ÚV. Vedení tiskového odboru rovněž rozhodovalo na návrh svého aparátu o vzniku a zániku novin a časopisů, nakladatelství, kulturních institucí a jejich vedoucích.

Druhé období probíhalo v letech 1953-1966. Toto období začíná rozhodnutím o vytvoření Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD). Vznikl tak nový státní úřad nikoliv na základě zákona, ale na základě vládního usnesení. Tento úřad se stal od září 1953 součástí ministerstva vnitra. V roce 1960 se zdokonalila síť cenzury, která zahrnovala dohled na krajské a obecní úrovni. Úkolem tohoto úřadu bylo zajistit ochranu státního, hospodářského a služebního tajemství. Druhým úkolem byla ochrana tzv. obecného zájmu. Ta měla spočívat v zadržování a shromažďování údajů o skutečnostech, které nesměly být v obecném zájmu zveřejněny.

Třetí etapa vývoje cenzury začala v roce 1966 a netrvala dlouho. Fakticky skončila počátkem roku 1968. Počátkem tohoto třetího období se stal zákon o tisku, včetně ustavení Ústřední publikační zprávy z roku 1966. Dal cenzuře zákonný podklad pro její existenci, veřejné přiznání moci o existenci této instituce. Zákon vymezoval působnost cenzurního úřadu a přece jenom, byť velmi nepatrně, omezoval moc úředníků ministerstva vnitra. Postižený měl právo v případě nesouhlasu se odvolat. Vznikem státního tiskového dohledu zanikla fakticky cenzura vykonávaná komunistickými institucemi, v první řadě jejich aparátem. Udrželo se ovšem stranické řízení cenzury. S postupnou liberalizací poměrů rostla projevovaná nespokojenost redakcí a vedoucích kulturních zařízení a hlavně autorů se zásahy a zákazy cenzurních pracovníků. Politická atmosféra v polovině 60tých let minulého století, zejména v kulturním prostředí, zasáhla některé vykonavatele cenzury, kteří se ocitli mezi tlakem dobové atmosféry a stranickým uvědoměním a disciplínou. Potyčky s cenzory byly tak časté, že tvořily největší část sporů kultury a moci.

Cenzurní úřad vydával pro vedoucí představitele komunistické strany denní zprávy. Obsahovaly případy provedených zákazů, vyřazené texty celé nebo jejich části. Celoroční zprávy tohoto úřadu obsahovaly celkový počet zásahu cenzorů v oblasti kultury a medii. Tyto oblasti zahrnovaly denní tisk, knihy, televize/rozhlas, divadla/filmy/estrády, časopisy/místní tisk, osvětová zařízení a kulturní činnost. Pro představu uvádím zásahy cenzury v letech 1958- 1967. Číslo zahrnuje celkový počet zásahů cenzury v oblastí výše uvedených za jeden rok.¹⁵

1958	1001
1959	1369
1960	909
1961 (červen - prosinec)	803
1962	806
1963	373(neúplný počet zprávy)
1964	905
1965	619
1966	545
1967	578

Z těchto čísel lze vyčíst klesající tendenci zásahů cenzorů, kterou můžeme přičíst postupující liberalizaci.

2.1.2 Umělecké svazy

Kromě cenzury tvořily článek řídicího systému kultury tvůrčí či umělecké svazy. Byly prezentovány jako jeho samostatný útvar. Hlavním posláním těchto uměleckých svazů bylo sloužit jako tzv. převodové páky. Svazy vznikaly od roku 1948 a to různým způsobem. Obvykle přeměnou, sloučením nebo po úředním zrušení dosavadních několika zájmových skupin umělců vytvořením jedné organizace. Dřívější volné členství ve skupinách nebo syndikátech se změnilo ve výběrové. Počáteční přísná měřítko pro výběr členů, zejména politická, se postupně uvolňovala a počet členů narůstal i z řad nekomunistů. V průběhu šedesátých let minulého století se stali umělecké svazy bezpečným útočištěm pro řady umělců. Byly chráněny před libovůlí komunistické strany. Podle stanov Komunistické strany mohl být člen vyloučen nebo potrestán jen svojí domovskou organizací, což v těchto případech byli umělecké svazy, kde by to stejně neprošlo.

¹⁵Kaplan, 2008: str. 271

2.1.3 Spory kultury s politickou mocí

Tím že stalinský systém zavedl v kulturní oblasti jediný tvůrčí směr, a to socialistický realismus, udělal tak z kultury politické bojiště. Kultura se stala ve společnosti důležitým politickým faktorem. Pak se stačí jakýmkoli způsobem provinit proti tomuto tvůrčímu směru a stává se z vás politický člověk. Jak říká Antonín J. Liehm: „ *a potom se stane, že člověk který není absolutně politický se proti tomu proviní a stane se z něj politický člověk. Kolik básníků třeba nebo spisovatelů nebo všech, nechtěli dělat politiku, ale tím, že porušili estetický projev socialistického realismu tak najednou se z obyčejných věcí stává politikum a to politikum a ten vliv kultury se samozřejmě potom rozšiřuje dál.* “¹⁶

Do prvního většího střetu se kulturní představitelé se státní mocí dostali po událostech roku 1956, kdy na 20.sjezdu KSSS N.Chruščov odhalil Stalinovy zločiny. Politický otřes způsobený odhalením hrůz Stalinova období, prožívali těžce nejen komunisté, ale většina československé společnosti. Dramatické události v roce 1956 sice netrvaly dlouho, pouze několik měsíců, přesto stačily k tomu, aby se pootevřel prostor, ve kterém mohli kulturní činitelé dosud nezvykle reagovat na zveřejněné pravdy minulosti. Odezva těchto událostí z řad nekomunistů a neposlušných komunistických tvůrců nenechala na sedě dlouho čekat. Pro většinu zejména komunistů se stal rok 1956 probuzením z iluzí a vedl k poklesu důvěry k politickému vedení současnému i minulému. Dosavadní nadšení opadlo a vystřídala je kritika a neposlušnost vůči režimu. V řadách kulturních tvůrců všech oborů přibývalo kritiků dosavadní kulturní politiky. Odsuzovali státní zásahy včetně činnosti cenzurního úřadu, neoprávněné administrativní zákroky, perzekuce a represe proti kolegům a volali po nápravě společnosti. Diskuse o těchto otázkách a požadavcích se přenesla do tvůrčích svazů, kde kritické hlasy vůči kulturní politice převládaly. V kulturních institucích se zrodilo volání po výměně stranického vedení na požadovaném mimořádném sjezdu komunistické strany.

Důležitou roli sehrál dubnový sjezd Svazu spisovatelů roku 1956. V projevech odsuzujících praktiky režimu používané vůči kultuře a stavu potlačovaných tvůrčích svobod vystoupili J. Seifert, F. Hrubín, V. Kaplický a další. Vedoucí komunisty kritická vystoupení na sjezdu rozzlobila a stejně reagovali na zjištění, že s nimi souhlasí většina přítomných komunistů. Po těchto událostech se počaly vynořovat uznávané osobnosti kulturního života, převážně z řad střední generace v Čechách stejně jako na Slovensku. Šlo o kulturní tvůrce, převážně, nikoli však výlučně, komunisty, kteří vstupovali do strany za války nebo bezprostředně po ní a ze starší generace. Prudce stoupla úcta jak k těm, kteří se angažovali

¹⁶ Rozhovor s A. J. Liehmem, 2009

v kritice poměrů, tak k některým z dosud perzekuovaných, oficiálně odsuzovaných a zatracovaných tvůrců jako byl: J. Seifert, F. Hrubín, F. Halas, V. Kaplický, K. Teige, J. Zahradníček, L. Novomeský, V. Talich, F. Langer, V. Holan atd.

Začínaly první krůčky k nápravě nedávných perzekucí a represí. První krůčky, které vedly k velkému běhu. Tato krátkodobá epizoda otevřené kritiky oficiální kulturní politiky jako by předznamenala a byla generálkou sjezdu spisovatelů v roce 1967. Po této kritice režimu nastala doba ochlazených vztahů mezi kulturou a mocí. Nastaly roky zdvižených a hrozících prstů.

Duch roku 1956 už v kulturních kruzích přetrval. I přesto nebo právě proto, že pro kritiky požadující nápravu neskončil úspěchem, když režim uplatnil svou mocenskou převahu a demonstroval svou sílu v kultuře. Avšak události roku 1956 poznamenaly dřívější vztahy kultury a moci natolik, že politické postavení moci v něm bylo oslabeno.

Velké úsilí představitelé moci a její ideologové vynakládali na přetrhání kulturních tradic a vazeb s evropskou a světovou kulturou. Snaha podříditi a přizpůsobiti kulturní orientaci politické příslušnosti k východnímu bloku, nepřinesla očekávaný výsledek. Naopak vnější vliv na kulturu se prosazoval stále silněji. Do Československa pronikalo stále víc knih, filmů, divadelních děl západních autorů, jejich díla pronikala do televize, rozhlasu. Přibývalo posluchačů zahraničních rozhlasových stanic. Také druhým směrem přibývalo kulturních vztahů, byť je moc stále kontrolovala. Nejen Československo se pootevíralo světové kultuře, ale jeho tvůrci se setkávali se svými kolegy ze západu a jejich díla pronikala do západoevropských zemí, kde některá slavila velký úspěch.

Kultura byla oblastí společenského dění, v jejímž prostředí se i přes komunistický režim uchovaly prvky autonomie. Spory o ně patřily k charakteristickým znakům vztahu kultury a moci. A tak i pod politickým, ideologickým a ekonomickým tlakem v kultuře existovaly a stále se oživovaly tendence protrhnout hranice omezení a příkazů moci a vytvořit předpoklady pro naplnění společenské role kultury a poslání jejich tvůrců. Mezi tvůrci přibývalo vyléčených z iluzí a ze slibů socialismu a těch, kteří odmítali vnucovaný životní styl a vnucované kulturní hodnoty. Hledali proto jiné, které je spojovaly s kulturou západní i domácí, jež se vymykala ideologickým šablonám.

Od tvůrců se šířily silné tendence odstranit nebo alespoň oslabit závislost kultury na politice KSČ a prosadit tak autonomní postavení kultury v existujícím komunistickém režimu. V šedesátých letech minulého století vznikly příznivé podmínky pro kulturní život a tvorbu. Tyto podmínky byly společným výsledkem z různých důvodů vynucených politických změn vnitřních i vnějších. Kulturní představitelé a tvůrci nebyli pouhými pasivními uživateli

uvolněných politických poměrů, ale byli mezi těmi, kteří napomáhali zrodu politického uvolňování a s mimořádným nasazením se angažovali za jeho další rozvoj. Téměř každé rozšíření volnějšího prostoru pro vlastní tvůrčí činnost si museli na moci vynutit nebo vybojovat. Každé takového střetnutí se odehrávalo v podmínkách, kdy samovolně přerůstalo hranice kultury a měnilo se v úsilí o úpravu existující podoby a fungování režimu.

V první polovině 60tých let minulého století začínalo být vedení KSČ zřetelné, že monopolní postavení uměleckého směru socialistického realismu v kultuře je u konce. XII. sjezd KSČ 1962 sice vyzýval k realistickému a stranickému umění, ale nespojoval je s jediným směrem. Na XIII. sjezdu KSČ 1966 se hovořilo o socialistickém umění vnitřně diferenciovaném, které umožňuje široké uplatnění osobitých talentů a různých tvůrčích typů. Hovořilo se o roli umění jako o úkolu „*naplnit progresivní, humanistické poslání umění*“ či „*své pokrokové společenské poslání*“.

Diferenciace uměleckých směrů významně podpořila diferenciaci kulturních zájmů občanů. Tak v polovině 60tých let minulého století se socialistický realismus téměř vytratil z odborného tisku, fungoval tam spíše jako předmět ostré kritiky a odsudku jeho nadvlády. Na XIII. sjezdu KSČ byl v rezoluci definován nový vztah politické moci ke kultuře. Byla sice zdůrazněna nutnost spojení kultury s politikou strany, ale její roli omezila na ideově politický vliv v řízení kulturního úseku a na kádrovou politiku. Princip přímého dirigování kultury nahrazovala řízením nepřímým prostřednictvím komunistů, kteří musí být přesvědčeni, aby sami mohli přesvědčovat o správnosti stranické politiky. Komunisté tvořili 35% umělců organizovaných ve uměleckých svazech.

K hlavním sporným bodům mezi politickou mocí a kulturními představiteli patřila otázka tvůrčí svobody. V tvůrčí svobodě zaujímal hlavní místo právo umělce svobodně si zvolit téma a formu jeho zpracování, tedy umělecký (estetický) směr. Proto stále více umělců požadovalo autonomii umělecké tvorby a ne stranický diktát.

Změny kulturních poměrů 1962 – 1965 se příznivě promítly v umělecké tvorbě. V letech 1963 – 1964 vyšlo 252 nových literárních děl. Ve filmu přišli s novými díly příslušníci střední generace a úspěšně nastupovala mládež, tzv. nová vlna kterou představovali M. Forman, V. Chytilová, J. Němec, J. Jireš, Š. Uher a další. Stále větší úspěchy slavily mladé divadelní scény jako Činoherní klub nebo Semafor, kde se spojoval tvůrčí text, herecké umění a hudba rock and rollu a jazzu. Ve velkých divadlech dosahovala úspěchů díla soudobých světových autorů. Bylo uvedeno 47 her domácích autorů, 12 oper a 25 baletů. Na repertoáru se počaly objevovat hry příslušníků mladé generace např. V. Havel, J. Topol a M. Kundera. Mladí výtvarníci a zastánci moderních směrů získávali převahu ve

výstavních síních, ačkoliv se jim nedostávalo očekávané návštěvnosti. Naopak překvapující byla účast na výstavách malířů starší generace např. J. Slavíčka, J. Zrzavého a J. Trnky.

Jen za rok 1965 bylo v zahraničí uspořádáno 90 výstav a českoslovenští výtvarní umělci na nich získali 58 cen a uznání. Nastal znatelný přesun posluchačů od vážné klasické muziky k paletě nových žánrů. Úspěchy, kterých docílovali umělci u domácího obecenstva i v zahraničí, posilovaly jejich sebevědomí i jejich pozici ve vztahu k moci. Převážně šlo o tvorbu střední a mladé generace, která v polovině šedesátých let minulého století představovala rozhodující a určující proud kultury.

2.2 Svaz československých spisovatelů

Ve Svazu československých spisovatelů byli organizováni významní spisovatelé, kteří měli na uvolňování poměrů ve společnosti a v tzv. obrodném procesu z kulturní sféry zásadní vliv. Proto jsem si vybral tuto oblast kultury k podrobnějšímu zkoumání. Jsem si vědom, že ostatní složky kultury měly na pozitivním společenském vývoji stejné zásluhy, ale já se budu věnovat především autorům literární děl, článků a esejí a jen okrajově se zmíním o tzv. československém filmovém zázraku a o divadelní scéně.

Po únorovém převratu v roce 1948 zaniká Syndikát českých spisovatelů a o rok později nahrazuje tuto instituci Svaz československých spisovatelů. Na prvním sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1949 je vyhlášena stranická linie, která povoluje jediný umělecký směr a to „socialistický realismus“. Již druhý sjezd československých spisovatelů v roce 1956 ukázal změny ke vztahu k politické moci. Spisovatelé pod vlivem událostí, které vyvolalo Chruščovovo odsouzení Stalinova režimu, vystoupili s ostrou kritikou nejen oficiální kulturní politiky, ale politiky vůbec. Požadovali uvolnění cenzury a zastali se vězňených spisovatelů. Představitelé režimu rozhněvala troufalost a neposlušnost spisovatelů, a zejména jejich veřejná proklamace, že jsou „svědomím národa“. Tři roky nátlaků ze strany moci a neochoty spisovatelů trvalo než se na konferenci spisovatelů v roce 1959 se sjezdem z roku 1956 vypořádali. Nastalo období částečných ústupků od svobodnějšího projevu. Na III.sjezdu Československých spisovatelů v květnu 1963 se spisovatelé přihlásili k duchu sjezdu z roku 1956, vyzvedli jej jako důležitý čin v boji proti dogmatismu a odmítli jeho odsouzení na zmiňované konferenci z roku 1959. Politická moc k závěrům III. sjezdu spisovatelů mlčela. Závěry sjezdu tolerovala a dokonce III. sjezd kladně hodnotila.

Liberalizační poměry v první polovině 60tých let minulého století přinesly brzy své ovoce. Probíhaly diskuse nejen na stránkách kulturních časopisů o poměru k národní kulturní minulosti, předválečná umělecká avantgarda přestala být politickým problémem. Zejména

mladá generace spisovatelů kritizovala a odsuzovala tvorbu 50. let minulého století. Začala vycházet díla dosud zakazovaných autorů starší generace. O některých autorech se pořádaly konference s mezinárodní účastí jako například konference o Franzi Kafkovi nebo o Karlu Čapkovi. Československá kultura obnovovala vazby s kulturní Evropou. Koncem roku 1963 se v nejvyšších stranických kruzích začalo hovořit o tom, že uvolnění v kulturní oblasti překročilo únosnou mez, protože se neomezovalo jen na kulturu. Zejména spisovatelé kritizovali minulou i současnou politiku režimu a rozcházeli se s oficiálními stanovisky komunistické strany. Komunističtí činitelé vycítili, že se jim situace v kultuře vymyká z rukou a ztrácejí nad ní kontrolu.

Komunistické vedení se rozhodlo zasáhnout. Obávalo se užití administrativních zákroků a hodlalo liberalizující se vlnu zlikvidovat prostřednictvím orgánů tvůrčích svazů, kde měli komunisté většinu. Situace ve svazech se však změnila. Mladé a střední generaci umělců se díky domácím a zahraničním úspěchům zvedlo sebevědomí, které posilovalo jejich odhodlání jít do konfliktu s vedením tvůrčích svazů. Komunistické vedení už nemohlo počítat s bezvýhradnou podporou ani mezi komunisty ve tvůrčích svazech. Dřívější komunistická kázeň se značně uvolnila a vedoucí funkcionáři komunistické strany museli nejdříve přesvědčovat komunisty ve svazech. Ne vždy se jim to dařilo.

Řada funkcionářů kulturních, ale i politických institucí si uvědomovala, že výsledek dosavadního úsilí bude polovičatý, jestliže nepřeroste v pozitivní program reformem. Spisovatelé jako první mezi umělci přistoupili k tomuto důležitému kroku. Vedení svazu spisovatelů 9. června 1965 rozhodlo připravit pozitivní a aktivní program kulturní politiky, zejména pak literatury. Tento záměr byl však zmařen komunistickou moci, která nedovolila připravený návrh přijmout natož pak realizovat. Naopak na XIII. sjezdu KSČ v roce 1966 připravila vlastní rezoluci o kultuře.

Spisovatelé však ve své činnosti nepolevovali a režimu přidělávali stále další vrásky. V diskusi na stránkách kulturních časopisů se objevovala témata jako: svoboda nejen pro kulturu, demokratické reformy společnosti, úloha kultury v socialismu. Mimořádný význam mělo téma českého a slovenského národa, obnova jeho historické paměti a posílení národního vědomí. Diskuse o jejich současném stavu a budoucnosti a o jejich postavení v Evropě a evropské kultuře. Kromě těchto témat a národní orientace přibývaly v kulturním tisku let 1965 - 1967 kritické analýzy, úvahy o dalších problémech společenského dění.

V polovině 60tých let minulého století přerůstaly spory mezi politickou mocí a kulturními časopisy do otevřených konfliktů. Za všechny z nich se zmíním o sporu Literárních novin.

2.2.1 Boj o Literární noviny

V roce 1965 se ideologické oddělení ÚV KSČ rozhodlo přejít od dosavadní série jednotlivých konfliktů a zákazů k zásadnímu a komplexnímu řešení časopisů Svazu spisovatelů. Během roku 1965 se vedení ideologického oddělení v čele s Pavlem Auerspergem několikrát utkalo s redakcí Literárních novin (dále jen LN)¹⁷ v zásadní diskusi o profilu listu i jeho politickém záměru. V září 1965 vyslovilo ideologické oddělení názor, že „*problém Literárních novin není v jednotlivých omylech, ale v přístupu redakce k naší současné realitě*“¹⁸. Jako protiváha Literárních novin časopisu vydávaným Svazem spisovatelů, byl zřízen stranický časopis Kulturní tvorba. Měla být oponentem LN, toto poslání však nenaplnila. Proto se stala předmětem kritiky jako ostatní noviny a kulturní časopisy. Bylo jí vyčítáno, že se nestala pomocníkem v boji proti negativním jevům v ideové oblasti, a že je pomalu na stejné frontě jako LN. První nápravné kroky spatřovalo ideologické oddělení v tom, aby se LN věnovalo grémium Svazu spisovatelů a usilovalo o to, aby se LN staly skutečně tribunou spisovatelů a zabývaly se především problémy literatury. Šlo o to, aby z LN vyloučili politická a celospolečenská témata. I tento pokus ideologickému oddělení nevyšel. Proto se komunističtí funkcionáři zaměřovali na členy Svazu spisovatelů, kteří s politikou listu nesouhlasili. Chtěli pomocí těchto lidí rozhádat LN zevnitř. Protože byli v menšině, jejich stížnosti proti redakční radě LN neměly reálný výsledek.

Vedení ideologického oddělení usilovalo o to, aby se v redakční radě prosadili představitelé socialistické literatury. Vedení svazu spisovatelů zvolilo předsedou redakční rady Bohuslava Březovského a jeho zástupce Jana Otčenáška a Milana Kunderu. Redakci měli opustit L. Vaculík, A. J. Liehm a L. Veselý. Nastavený proces uvolňování však nešel zastavit. I když redakce LN přijala některé ústupky, na fungování listu to nemělo větší vliv. Přetahování s ideologickým oddělením pokračovalo dál.

K tomu abychom pochopili jakou roli a váhu měly LN jako medium ve společnosti je dobré si uvést několik čísel. Od konce padesátých let vycházely v Československu LN nákladem 130 000 výtisků. V průběhu let začaly být Literární noviny jiné (obsahově) než většina medií té doby. Tím se stávají žádaným zbožím. Vycházely ve

¹⁷ Blízkými spolupracovníky LN byli M. Kundera, I. Klíma, L. Vaculík, K. Kosík, A. J. Liehm, A. Kliment.

¹⁸Kaplan 1997: str. 25

čtvrtek ráno a odpoledne nebyly k dostání. Jak uvádí Antonín J. Liehm: „*Počítalo se, že čte každé číslo 10 lidí to je 1 300 000 čtenářů česky a teď mají slovenští spisovatelé svůj časopis Kulturní život.*“ Když vezmeme v potaz, že LN četlo 1 300 000, jejich vliv byl v tehdejší společnosti obrovský. Výhodou toho, že jak Český svaz spisovatelů tak Slovenský svaz spisovatelů měli svůj vlastní časopis spočíval v tom, že když cenzura zakázala otisknout některý článek v Čechách otiskl se na Slovensku a naopak, když byl zakázán na Slovensku otiskl se v Čechách. V této souvislosti je důležité zdůraznit, že představitelé obou svazů jak českého tak slovenského byli v úzkém spojení a vedli společný boj a to ve všech odvětví kultury.

Kde se najednou v LN tito lidé vzali? Opět použiji slova Antonína J. Liehma, kterého Milan Kundera označuje za kosmopolitní duši Literárek (míněno LN) a zároveň jakýmsi ministrem zahraničí české opoziční kultury: „*Byl to spolek lidí jednak zajímavých a nadaných, jednak nepoužitelných ve funkcích, jež strana v kultuře štědře rozdělovala. Do literárek se lidé prostě odkládali, to nebyl stupeň ke kariéře. V tom byl jeden ze zdrojů jejich svobody.*“¹⁹ Dále mluví o činnosti LN: „*V šedesátých letech totiž právě taková drobná každodenní práce získávala půdu i spojence napříč společností. Pražské jaro 1968 stálo na jejím konci, ne na jejím začátku. To se lidé už jen hromadně přidávali. Právě díky téhle drobné, ale každodenní činnosti, a takto získané půdě a spojencům, bylo možné prosadit i věci tak neuvěřitelné jako byla třeba Tvář, Sešity, některé filmy, výstavy, vydání nejen Kunderova Žertu a Vaculíkovy Sekyry, ale i rehabilitace Škvoreckého Zbabělců atd. Jen tak se mohl Václav Havel stát už tehdy mezinárodně proslulým dramatikem.*“²⁰

Milan Kundera o Literárních novinách vzpomíná: „*Vzpomněl jsem si na Literární noviny z druhé půle šedesátých let. Ať mne nikdo nepodezírá z falešné emfáze když řeknu, že takový týdeník (psaný nikoli žurnalisty, ale spisovateli, kritiky a filozofy, týdeník zasahující do politiky z hlediska kultury a mající ohromný vliv na vývoj věcí) neexistoval tehdy (ale ani potom, což jsem si velice jasně uvědomil ve Francii) nikde na světě.*“²¹

Literární noviny po červnovém sjezdu Svazu Československých spisovatelů v roce 1967 přešly pod zprávu ministerstva kultury a redakci opustila většina jejich členů a de-facto tak zanikly. Částečnou roli LN převzali Filmové a televizní noviny (dále jen FTN). Ty vznikly na podzim roku 1966, kdy se Svaz filmových a televizních umělců rozhodl vydávat čtrnáctideník noviny FTN. Když pak zakázali Literárky, nově zrozené FTN převzaly nejen

¹⁹ Liehm. 2002: str. 45

²⁰ Liehm. 2002: str.55

²¹ Liehm. 2002: str. 149

část jejich úkolů, ale také poskytly autorské útočiště některým členům redakce LN jako byli například Ludvík Vaculík a A.J.Liehm.

2.2.2 IV. sjezd Svazu československých spisovatelů

IV. sjezd Svazu československých spisovatelů byl jedním z hlavních mezníků obrozeneckého procesu a boje za tvůrčí svobodu. Kritika režimu a společenských otázek, kterou jednotliví řečníci směřovali do řad ÚV KSČ, byl posledním hřebíčkem do rakve Novotného režimu. Ohlas, který tento sjezd vyvolal uvnitř společnosti a také uvnitř samotné komunistické strany, byl předzvěstí konce pozůstatků stalinského režimu. S kritikou poměrů režimu a společnosti, které zazněly na sjezdu se ztotožňovala většina členů KSČ i společnosti. Proto výměna ve vedení strany a změna poměrů byla na spadnutí.

Samotnou přípravu IV. sjezdu Svazu spisovatelů provázela řada komplikací. Přípravy sjezdu byly narušené soudním procesem s P. Tigridem a J. Benešem. Obsahem obvinění a také žaloby byly styky a spolupráce J. Beneše se *Svědectvím* a Tigridem. Aby tento proces nenarušil zasedání sjezdu, byl přesunut až na červenec. Tigríd, který žil v Paříži, byl v nepřítomnosti za vlastizrádnou činnost a vyzvědačství odsouzen na čtrnáct let odnětí svobody. J. Beneš k pěti letům vezení za podvracení republiky. Proti tomuto rozsudku se postavila řada spisovatelů, převážně z řad tzv. tvářistů, V. Havel, E. Mandler a V. Černý.

V předsjezdovém ovzduší se stále vznášelo disciplinární řízení se slovenským spisovatelem Ladislavem Mňačkem. Důvodem tohoto řízení byla smlouva s rakouským nakladatelstvím na vydání jeho knihy *Jak chutná moc*, kterou Mňačko uzavřel bez československé agentury (ta jako jediná měla právo takovéto smlouvy uzavírat).

Napjaté atmosféře před sjezdem nepřidala ani reakce některých umělců na protiizraelský postoj Československa k arabsko – izraelské válce v roce 1967. Několik dní před sjezdem spisovatelů zaslali A. Lustig, L. Pachman a J. Procházka Ústřednímu výboru KSČ dopis kritizující jeho postoj. Vedení komunistické strany se obávalo, že na sjezdu řada spisovatelů přednese své kritické názory na kulturní politiku, činnost cenzury a podobně, aby je přeměnila na veřejnou věc. Na tyto snahy měli sice reagovat ti spisovatelé – komunisté, kteří byli vždy oporou strany. Předmětem sporu se stalo také datum uskutečnění sjezdu, který se komunističtí představitelé pokoušeli co nejvíce oddálit. Další nevyřešenou otázkou byly programové dokumenty, které se měly na sjezdu schválit, stejně jako návrh nových stanov svazu atd.

Sjezd Svazu československých spisovatelů se konal 27. června v Národním domě na Vinohradech. Už úvodní projev Milana Kundery ke sjezdovému materiálu vyvolal rozruch.

Kundera charakterizoval poslední čtyři roky jako léta největšího rozmachu české a slovenské literatury od roku 1948. Hovořil o vztahu osudu národa, kultury a svobody. Značná část přítomných aplaudovala. Aby toto vystoupení bylo paralyzováno, vystoupil hned po Kunderovi tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych.

Následující události však naznačily, že se sjezd stane tribunou kritiky režimu a veřejným vystoupením opozičních proudů. Pavel Kohout a Alexandr Kliment napadli státní cenzuru, požadovali její zrušení a změnu tiskového zákona. Nakonec navrhli, aby byl přečten dopis Alexandra Solženicyna Sovětskému svazu spisovatelů. Ten přečetl P. Kohout. Na protest proti čtení tohoto dopisu opustil J. Hendrych sjezd se slovy „*všechno jste prohráli*“. Odpolední průběh sjezdu přinesl značné uklidnění v němž mimo jiných vystoupil Eduard Goldstücker.

Druhý den sjezdu zahájil Jiří Šotola zprávou o činnosti Svazu spisovatelů. Dopoledne se objevila kritika: kulturní politiky z úst Antonína. J. Liehma, cenzury Ivana Klímy a úvahy o vztahu rozumu a svědomí v životě a činnosti intelektuálu v podání Karla Kosíka. Vystoupili také zastánci oficiální politiky komunistické strany a kritizovali předešlé referáty. Odpolední diskusi zahájil Václav Havel kritikou oficiální kulturní politiky, zvláště ostře práci svazu, přípravy sjezdu, zákazu Tváře, interpelace skupiny poslanců proti několika filmům. Na závěr navrhl změny v připravených stanovách. Největším ohlasem nejen druhého dne, ale asi v celém průběhu sjezdu bylo vystoupení Ludvíka Vaculíka. Hlavním tématem jeho příspěvku byly otázky moci, její vztah k člověku, společnosti, kultuře, literatuře, otázka moci a svobody, moci a autonomie kultury. Jeho vystoupení bylo nejostřejší kritikou komunistického režimu, která v té době veřejně zazněla na oficiálním shromáždění. Bezprostřední reakce na Vaculíkovo vystoupení byla rozdílná. Většina přítomných ho bouřlivě přijala, několik jedinců na protest opustilo sál.

Třetí den sjezdu se odehrál v poklidu. Projednávala se rezoluce hodnotící sjezd. Rezoluce ocenila, že každý diskutující mohl vyslovit svobodně své názory, které jsou brány za důkaz postupující demokratizace a nikoli za projev opozice. Závěrečným projevem uzavřel IV. sjezd Svazu československých spisovatelů Jan Procházka. Odpovídal na pochyby o zodpovědnosti spisovatelů a upřímnosti vyslovených názorů. Jeho projev byl nejen odpovědí na kritiku a hrozby, které od představitelů moci během tří sjezdových dní zazněly, ale odpovědí i na možnou či dokonce očekávanou reakci posjezdovou.

Reakce státní moci nenechala na sebe dlouho čekat. Především byl vyvíjen tlak, aby byli potrestáni hlavní aktéři uplynulého sjezdu. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo návrh příslušné komise na vyloučení I. Klímy, P. Kohouta, A. J. Liehna, L. Vaculíka ze strany.

Kunderu označili za hlavního ideového činitele sjezdu a nařídili s ním disciplinární řízení. Když se měl Ludvík Vaculík dostavit na výbor KSČ, kde měl být vyloučen ze strany, poslal tam svojí stranickou legitimaci. Reakce moci na průběh sjezdu si vyžádala změny v různých funkcích kulturních institucí. Velkým zásahem do kulturního tisku bylo převedení Literárních novin pod zprávu ministerstva kultury, které od ledna 1967 dohlíželo na stav kultury. Většina autorů a zaměstnanců, kteří v LN publikovali a pracovali se postavila proti tomuto zásahu a vyzvala k bojkotu LN. Ať se státní moc snažila sebevíc podmínky v kultuře stabilizovat bylo již pozdě.

Význam sjezdu spisovatelů byl v dané chvíli symbolem odporu a zároveň signálem i výzvou k následování. Byl to důkaz o možnosti vést spor s režimem a důkaz o skutečném slábnutí politické moci.

2.2.3 Tvůrčí činnost

Chtěl bych se na chvíli vrátit k otázce umění a úloze umělce. Jak je výše uvedeno umění je jakési zprostředkování reality. Proto je důležité, nakolik je umělec schopen toto zprostředkování reality uchopit a ztvárnit. Následující citace jsem vybral s ohledem na tvůrčí činnost a schopnosti zprostředkovat realitu.

„Existuje jedna krásná definice umění, kterou vyslovil Martin Heidegger, že umění je záření pravdy. A to je definice, která nic moc nevysvětluje, protože je to definice příliš široká, ale každému, kdo se v té věci orientuje, tak ví, že je to něco podstatného, že tady má člověk šanci se přiblížit k něčemu, kde je jaksi už blízko u toho zdroje. Ale tam, kde se chce člověk dotknout opravdu něčeho podstatného, tak mu nic jiného nezbyvá než jít takovou tou nejsložitější cestou, a to je vlastně cesta poznání, ale myslím si, že podstatný, a to co mě na tom je nejvíce sympatický, je to, že se tam nedá švindlovat. Že prostě jakmile člověk trošku uhne od toho hledání a od takové té cesty k té pravdě, tak je prostě namydlený, může dělat co chce, může si pomáhat všema dostupnými prostředky, ale prostě je vedle, a ta možnost, že to tady je, že se člověk přiblíží, to je úchvatné a projevuje se v té tvorbě v tom, že je člověk schopným na bílém papíře se postavit znova na nohy a vymyslet něco co dává smysl. A tenhle pocit možnosti takový ty čistý tvorby, to je něco úchvatného a když si to člověk dokáže zprostředkovat, dokáže to poznat a nese si to tím životem, tak je to něco, co je naprosto neopakovatelný a úžasný a stojí to za ten život. To znamená, že ten život není jen ta

čekárna na tu smrt, ale že je tady ta šance, aby v tom čase, který je mu vymezen, aby ten člověk zažil tu velikost toho stvoření, toho jsoucna.“ Miroslav Melena²²

„Zákonitosti, panující ve sféře kultury, se ovšem poněkud liší od těch, jež vládou v oblasti politiky. Kultura je služba pravdě, ukazatel toho, jaká skutečnost je. Politika chce do skutečnosti zasahovat, aktivně ji měnit, a protože k tomu je třeba moci, je pochopitelně především službou moci. To znamená, že i když bude v tom nejlepší souladu s pravdou, vždycky bude činností podstatně jinou, než jakou je služba pravdě. To, že intelektuálové prostě nejsou takové činnosti schopni, pramení z toho, že jsou zvyklí pravdě sloužit a nevyvozovat z ní mocenské důsledky. Je velká otázka, nakolik se může intelektuál realizovat v politice, aniž by se zpronevěřil svému hlavnímu úkolu sloužit pravdě“ Václav Havel.²³

„Člověk se musí osvobodit především od vlastních předsudků. Nejdůležitější je se zbavit sám sebe, pokusit se nepracovat na tom, co už víte, snažit se proniknout dál. Tvůrčí práce začíná teprve tam, kde už nevím, kde se dovidám.“ Věra Chytilová.²⁴

„Z tak generalizovaného optimismu může vzniknout fanatismus smrti. Kdo nepadne pro víru, je ničema. Všechno je poznatelné. Ale co když není všechno poznatelné? Nemám rád věčné ochránce štěstí, opatrovníky a zastánce. Ke štěstí nelze dospět násilím. Každá tvorba je závrtný skok do neznáma. Riziko hledání a dobrodružství poznání.“ Evald Schorm.²⁵

Z těchto citací nám vyplývá, že umění je jakási pravda, ke které se tvůrci či umělci snaží přiblížit cestou poznání. Pravda, která existuje bez ohledu na nás a my se jí můžeme, pokud jsme toho schopni, přiblížit. Je to jakási dokonalost ať již v podobě tvaru, poskládaných tónu, výběru slov či záběru filmu. V této situaci se nám nemůže nevybavit Platónův příběh o jeskyni a světě ideji. Jen cestou poznání jsme schopni se přiblížit pravdě. Nikde však není psáno, že když se člověk k této pravdě jednou přiblížíte, máte k ní neomezený přístup. Kolik významných uměleckých děl vzniklo jednorázovým poznáním, které se již neopakovalo. I když nejsem odborník na vážnou hudbu, jistě podvědomí mám a proto bych chtěl uvést příklad Georgese Bizeta. I když napsal mnoho oper, jedna z nich je výjimečná, mám na mysli Carmen. Jednou se mu povedl husarský kousek, jednou se přiblížil ke zdroji pravdy, ke zdroji poznání a pak už nikdy víc.

²² Rozhovor s M. Melenou 2008

²³ Liehm, 1990: str. 301-302

²⁴ Liehm, 2001: str. 267

²⁵ Liehm, 2001: str. 280

V 60tých letech minulého století se stalo kulturní prostředí obrovsky potentní, jakoby se zdroj pravdy na chvíli zastavil nad Československem. Musím však podotknout, že například literatura stejně jako divadlo mělo na co navazovat. Literatura navazovala na meziválečnou avantgardu a divadlo především pak na tradice Voskovce a Wericha. Druhou věcí však bylo to, že tu bylo nesmírné množství talentovaných a schopných lidí ať již mluvíme o literatuře, filmu, divadle architektuře atd. Vznikala taková literární díla, která neměla v tehdejší Československu obdoby a významem daleko přesahovala československé hranice. Československá literatura nebo, alespoň někteří její zástupci, se stali světovými autory. Zde stojí zmínit především díla třech autorů, která měla v šedesátých letech minulého století klíčový význam. Byli to Škvoreckého *Zbabělci*, Kunderův *Žert* a Vaculíkova *Sekyra*. V těchto dílech se objevují celospolečenská témata vnitřních konfliktů, vykořenění, vyrovnávání se s minulostí, otázky kolektivizace, střet generací, tragičnost a ironie života.

Kundera mluví o své generaci: *„Moje generace byla vnitřně velmi diferencovaná...Byli tací, kteří emigrovali za hranice, jiní, kteří se odmlčeli, pak ti, kteří se přizpůsobili, a posléze ti, kteří (jako já) zaujali postoj jakési legální, konstruktivní opozice. Žádný z těchto postojů nebyl však dost důstojný. Emigrace musela brzy rezignovat, vnitřní emigrace trpěla izolovaností a bezmocí, publikující opozice mohla být jen nedůsledná a kompromisní a ti, co se přizpůsobili docela, jsou dnes morálně a kulturně mrtví. Spokojen se sebou nemůže být nikdo, a to spojuje jedním trpkým zážitkem celou generaci, která když ji dnes ti mladší napadají nemá ani chuť se bránit.“²⁶* pokračuje: *„Předepsaným uměleckým směrem byl realismus. Nesměl mít ovšem nic společného s realitou. Pěstoval se kult mládí. Skutečné mládí nám však bylo zcela odňato. Doba byla brutální, ale v tehdejších filmech se pohybovali jen nesmělí, cudní milenci. Hlásala se samá radost. Ale žádnou legraci jsme si nesměli dovolit.“²⁷*

Film měl na rozdíl od ostatních oblastí tu výhodu, že byl snadněji pozorován z ciziny než ostatní odvětví kultury. Této nové vlně kinematografie se začalo říkat Československý filmový zázrak. Ivan Passer k tomu říká: *„Naše kinematografie byla skutečně ostrov. Věřím, že ještě bude. Má-li se filmové umění zachránit, dá se dělat jen tak, jako se dělalo v posledních letech u nás. To, co v naší kinematografii existovalo do srpna 1968 – na Západě si to pořád dost neuvědomují -, znamenalo, že Československo bylo skutečně jediným místem*

²⁶ Liehm, 1990: str. 348

²⁷ Liehm, 1990: str. 352

na světě, kde člověk-filmař nemohl být pesimista“.²⁸

Kinematografii se v Československu dařilo z různých důvodů. Jeden z důvod byl, že na filmařských školách vyučovaly osobnosti jako byl například Otakar Vávra a další. Zázemí a financování filmů bylo zajištěno ze strany státu nebo filmařského svazu. A to hlavní byli tu lidé jako například Miloš Forman, Jiří Menzel, Věra Chytilová a další, jejichž filmy se staly úspěšnými jak doma tak v zahraničí.

Divadelní scéna kvetla především díky vzniku malých scén, malých divadel jako byl například Semafor, Činoherní klub, Studio Y, Divadlo ABC, Divadlo na zábradlí atd. Byla to divadla tzv. generační navazující na tradici Osvobozeného divadla. To mělo za důsledek, že tato divadla byla také převážně hudební. I v tomto odvětví kultury vyrostli skvělí herci, skvělí zpěváci a muzikanti jako ostatně ve všech odvětví kultury.

„ Zmocnila se mne v posledních týdnech taková radost, takový pocit osvobození – možná šílenství – nic mne neváže, chce se mi žít, užívat si života... “ Jan Němec – léto 1968²⁹

²⁸ Liehm, 2002: str. 50

²⁹ Liehm, 2001: str. 302

2.3 Rok naděje

Po tuhých bojích za svobodu tvůrčí činnosti a nezávislosti kulturní sféry na politické moci, se konečně kulturní obec dočkala. Otřes, který způsobil IV. Sjezd Svazu československých spisovatelů v komunistické straně a společnosti nešel zastavit. Zpřísnění poměrů v kultuře po sjezdu spisovatelů ze strany režimu bylo spíše aktem zoufalství. Počátkem rok 1968 se do čela komunistické strany dostal Alexandr Dubček a umožnil, aby se obrodný proces stal oficiální politikou komunistické strany. Cenzura de facto přestala existovat. V Akčním programu, který ÚV KSČ přijal na svém dubnovém zasedání jako program reformy socialistického režimu, po stránce ekonomické, politické a společenské obsahoval pozitivní zprávy i pro kulturní oblast. Dokument obsahoval stanovisko, že kultura nesmí být podřizována cenzuře. I když zrušení cenzury potvrdil až zákon č. 84/1968 SZ z 26. června, byla oficiálně zrušena právě prohlášením Akčního programu KSČ. Kulturní scéna dosáhla toho, o co celá 60tá léta minulého století usilovala, svobody projevu a tvůrčí činnosti. Kultura, která byla celá 60tá léta minulého století chápána jako jakýsi ideový protipól, jakási opozice režimu, se v roce 1968 dostala do nového postavení. Už to nebyly dva nesmiřitelné tábory, ale najednou se z nich stali „partneři“, kteří bojují a prosazují stejná témata. V této situaci by se dalo říci, že kulturní obec udělala vše co mohla a teď byla řada na politicích z řad tzv. reformních komunistů v čele s Alexandrem Dubčekem, kteří měli osud reformem a změn ve svých rukou.

Kulturní činitelé ve svém úsilí samozřejmě nepolevili, protože si byli velice dobře vědomi významu situace a příležitosti, kterou by byla škoda promarnit. Význam doby a nutnost vytrvání v nastaveném směru obrodného procesu si dobře uvědomoval i Ludvík Vaculík, který tento význam promítl do manifestu 2000 slov, který věnoval dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem. Po obsahové stránce se 2000 slov příliš nevyvíjelo ostatním dobovým textům. Výjimečným se stal tím, že byl publikován 27. června 1968 ve čtyřech novinách najednou. A to v Literárních listech, v Mladé frontě, Zemědělských novinách a v Práci. Tento text byl sepsán jako manifest, pod který se podepisovali vědci, intelektuálové, kulturní představitelé a politikové. Tímto rozsahem se mu právem dostalo významnosti, kterou ve své době měl. Text obsahuje části, které se zabývají minulostí, přítomností a budoucností. Kritizuje komunistické představitele, kteří po roce 1948 zklamali a klamali, kteří politickou a ideovou stranu přetvořili v mocenskou organizaci. Zároveň však dodává, že jsou mezi nimi někteří, kteří si své chyby uvědomují a snaží se křivdy odčínovat a napravovat. Toto období v padesátých letech minulého století podle

Vaculík ohrozilo duševní zdraví a charakter národa. V další části vyzývá k aktivitě, aby se do obrodného procesu zapojili i ti, kteří tak ještě neučinili. Nechce nikoho nechat na pochybách o úspěchu obrodného procesu. Je si také dobře vědom, že ještě není nic vyhráno a vyzývá občany, aby i přes prázdniny vytrvali v aktivitě a nepolevovali, protože by jejich odpůrci mohli jejich polevení využít. „*Není tudíž důvod k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději.*“³⁰ Dává jasně najevo, že demokratický obrodný proces a změny poměrů se nemohly uskutečnit bez komunistů a komunistické strany. Protože jedině v komunistické straně šlo tyto změny prosadit, a že v nich musí komunisté dále pokračovat. Vyzývá, aby byli lidé vůči reformním komunistům a Akčnímu programu vstřícní a dopřáli jim čas na změny. „*Mají právo na tento čas, aby se mohli buďto osvědčit, nebo znemožnit*“³¹. Pasáž, která vyvolala asi největší nevoli u některých komunistických funkcionářů, byla na svoji dobu neobvyklá až revoluční. Týkala se otázek veřejného života a jeho vztahu, k režimu. Oživuje činnost Národní fronty, chce veřejné zasedání výborů. Navrhuje formy nátlaku: veřejnou kritiku, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírky, stávky a bojkot jejich dveří.

Dále se vyjadřuje k otázce Čechů a Slováků. V rámci uspořádání státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováky požaduje federalizaci. Je si vědom znepokojení, že by do našeho vývoje mohla zasáhnout zahraniční síla. Vyzývá k jasným formulacím, které by tento případný zásah odvrátily. „*Své vládě můžeme dát najevo, že za ni budeme stát třeba se zbraní,.....své spojence můžeme ujistit, že spojenecké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme*“³². V textu dále uvádí, že velký vliv na vývoj budou mít hospodáři, stejně jako připravovaný sjezd KSČ, který měl zvolit nový ústřední výbor. Text zakončuje: „*Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí. V zimě se všechno dovíme*“³³. Touto větou potvrzuje, jaký význam měl mít plánovaný sjezd KSČ a jaké naděje do něj občané vkládali.

V roce 1968 existovala v Českých médiích svoboda, která neexistovala nikdy na světě. Kontrola nad Medii byla téměř nemožná. Media nikomu v uvozovkách nepatřila a tudíž nikdo nemusel hlídat obsah vzhledem ke svému ekonomickému zájmu. Tato svoboda měla dvě roviny jednu pozitivní a jednu negativní. Do medií se dostávala témata, která se dříve v novinách neobjevovala. Na druhou stranu do medií mohl psát kdokoliv cokoliv bez toho, aniž by si dával jakýkoliv pozor. Literární listy si byly vědomy, že ještě není vše vyhráno a dávaly si pozor. Na jejich adresu se snášela kritika, že to jsou konzervativní noviny. Ale jak

³⁰ Vaculík, Dva tisíce slov.

³¹ Vaculík, Dva tisíce slov.

³² Vaculík, Dva tisíce slov.

³³ Vaculík, Dva tisíce slov.

říká Antonín J. Liehm: „*Rok 1968 byl zadarmo, to nikdo nic neriskoval. Všichni byli reformní*“³⁴. To je typická vlastnost české malosti. Lidé aby zakryli svoji nečinnost v době kdy o něco jde, tak v době když už nic neriskují nejvíce řvou, čím byli pasivnější tím více řvou. To můžeme sledovat jak v roce 1968 tak po roce 1989, když najednou všichni byli bojovníci proti komunismu.

Spisovatelé v nátlaku na režim nepolevovali a veškeré své úsilí směřovali k plánovanému sjezdu. Moskva si byla moc dobře vědoma co by se stalo, kdyby se sjezd uskutečnil. Proto intervenci do Československa provedli ještě před tímto sjezdem, aby zabránili definitivnímu obratu poměrů v Československu.

Už po 21. srpnu 1968 otiskl Milan Kundera v prosincovém vydání Literárních listech úvahu „*Český úděl*“, která vyvolala ve společnosti velký ohlas, jak pozitivní tak negativní. Tato úvaha se zabývá historickým údělem českého národa a jeho boje o existenci. Velký národ má podle Kundery svoji existenci i svůj mezinárodní význam zajištěn pouhým počtem obyvatel. Velký národ si neklade otázky pro důvodu a oprávnění své existence. Ten spočívá v jeho velikosti. Zatímco malý národ, má-li mít ve světě význam, musí ho denně a ustavičně obhajovat a vytvářet. Ve chvíli, kdy přestane vytvářet hodnoty, ztratí právo existence. Tvorba hodnot je podle Kundery spjata s otázkou samého bytí, a to je asi důvod, proč tvorba u malých národů bývá o tolik intenzivnější než u velkých. V tomto smyslu navazuje na Schauera a jeho: *Naše dvě otázky*. Schauer si kladl otázku zda stálo vůbec za to, zřizovat znovu uprostřed Evropy český národ a jaké hodnoty existence takového národa přináší a hodlají přinést lidstvu. V druhé polovině 19. století Schauer neshledal, že by existence českého národa mohla přinést Evropě nějaký užitek. V prosinci roku 1968 to Kundera vidí zcela opačně. Celý obrodný proces byl přínosný nejen pro Československo, ale pro celý svět. „*Smysl československé výzvy byl v něčem jiném: Ukázat, jaké nesmírné demokratické možnosti leží dosud ladem v socialistickém společenském projektu a ukázat, že tyto možnosti lze rozvinout jen tehdy, uvolní-li se politická svébytnost jednotlivého národa*“³⁵.

Kundera odmítá považovat události roku 1968, především pak intervenci vojsk Varšavské smlouvy, za národní katastrofu. „*Troufnu si dokonce veřejnému mínění navzdory říci, že význam československého podzimu snad převyšuje význam československého jara*“³⁶. Podkladem tohoto tvrzení mu bylo to, že intervence vojsk Varšavské smlouvy nezlomila ducha občanů. Naopak lidi stmelila dohromady. Vojenská intervence se tak stala politicky

³⁴ Rozhovor s A.J Liehmem 2009.

³⁵ Kundera, Český úděl.

³⁶ Kundera, Český úděl.

neúspěšná, lidé stáli za svými politiky. Lidé byli vnitřně silnější než před srpnem. Ukázala se hloubka obrodného procesu ve společnosti. Lidé se v krizové chvíli nezřekli svých hodnot a dál se jimi řídili. Projevila se tak kulturní vyspělost československého národa. Český úděl vidí ve sporu mezi spojenectvím a suverenitou, kdy český národ byl celé své dějiny v konfrontaci s velkými státními celky. *„Vždyť Čechevé si přejí, aby byli raději řadění na kterémkoli místě mezi národy svéprávné, nežli na prvním místě mezi ochotné služebníky vázané sebe skvělejší služebností“*³⁷.

Toto téma se převážně týká sebevědomí národa je to střet mezi svrchovaností a poddanstvím, světovostí a provinciálností a mezi bytím a nebytím. Vývoj od roku 1939 hodnotí Kundera jako projev malosti, věčné přizpůsobivosti, neodvaze k samostatné politice, pasivní závistivé průměrnosti. U některých politických představitelů spatřuje sama génia české malosti. Upozorňuje, že znakem československé mentality je také žít v jistotě mimo riziko za každého stavu. Riskovat a žít v nejistotě je jen pro silné národy. Československý nacionalismus, který se krátce během srpnových událostí roku 1968 objevil, charakterizuje takto: *„V kořenech českého vlastenectví není fanatismus, nýbrž kriticismus a to je to, co mi imponuje na mém národě a za co ho miluji“*³⁸.

³⁷ Kundera, Český úděl

³⁸ Kundera, Český úděl.

Politický vývoj

3.1 Politická situace před rokem 1968

Pro hlubší zkoumání, poznání a hodnocení situace KSČ u moci v Československu je nezbytné rozlišovat různá období a hodnotit je odděleně na základě poměrů, které v daný historický okamžik panovaly a nebrat léta komunismu jako jeden celek. Tím bychom se dopouštěli špatného výkladu naší historie. Antonín J. Liehm a další se shodují na této periodizaci KSČ u moci: *„I náš komunismus u moci má aspoň čtyři období: od osmačtyřicátého do poloviny let padesátých, od poloviny padesátých let do konce roku 1967, osm měsíců v osmašedesátém, a období normalizace do konce roku 1989. Tolik nejmíň, hloubavý historik najde možná víc, nevím. Ale vím, že teprve takové dějiny budou zajímavé, jako ostatně každé“*

Nyní se pokusím ve stručnosti popsat období předcházející rok 1968. Po smrti K.Gottwalda se stal v roce 1953 prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonín Novotný. Po svém předchůdci zdědil plné věznice politických vězňů odsouzených ve vykonstruovaných procesech a rostoucí pochyby uvnitř společnosti o správnosti směru, kterým se komunistická strana pod heslem socialismu ubírala. Výraznější trhliny začaly narušovat stabilitu stalinistického režimu v roce 1956 Chruščovovým odsouzením Stalina na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu.

V Československu byl průběh roku 1956 výrazně poklidnější. Na některé kritiky a stížnosti režim zareagoval. Rok 1956 však rozpoutal debatu o dalším směřování komunistické strany a o přehodnocení Gottwaldovy éry. Debata působí jak uvnitř strany tak i mezi obyvatelstvem. Nastupuje generace, tzv. Probuzených. Generace komunistů, která pro své přesvědčení či zaslepení pomáhala budovat socialismus si uvědomovala, že pomáhala budovat úplně něco jiného, než v co věřila. Tito lidé se budou snažit socialismus navést na správnou cestu, aby tak napravili své předešlé omyly. Této skupině komunistů se říkalo reformní komunisté. V této skupině však nebyli jen reformní komunisté, ale všechny myšlenkové proudy, který byli vtlačeny pod komunistickou nadvládu. Mám na mysli násilné sloučení KSČ s ČSSD, Národní socialisty a v neposlední řadě Lidovce. Pak byla v KSČ velké procento lidí, kteří byli ve straně aby si zajistili svojí existenci. V roce 1957 spojil Antonín Novotný po smrti Antonína Zápotockého funkci prvního tajemníka ÚV KSČ s funkcí prezidenta. Během 60tých let minulého století se začalo komunistické vedení potýkat se

špatnou hospodářskou situací. Hospodářský základ země tvořil těžký průmysl v čele se strojírenstvím. Náročnost spotřeby kovů a energie pro toto odvětví zatěžovala celou ekonomiku. Hospodářská krize se stala dalším důvodem ke kritice režimu. Občané stále více srovnávali Československo s jeho západními sousedy a stále více docházeli k názoru, že socialistická ekonomika nefunguje tak, jak jim její představitelé tvrdí. Nastávala krize motivace v hospodářství. Rozdíl ve výplatě pracovníka pilného a líného byl minimální, což vyvolalo nevoli a mělo to své morální důsledky

Novotného režim již nebyl režimem přelomu 50tých let minulého století. Persekuce sice probíhaly, ale ne v takové míře a rozsahu jako za vlády K.Gottwalda. Ani tresty nebyly už tak vysoké. Naopak proběhlo několik vln amnestií politických vězňů, kteří se stali obětmi tzv. revoluční spravedlnosti. Od druhé poloviny 60tých let se poměry ve straně i společnosti začaly uvolňovat. Stále více sílily kritiky režimu a požadavky na jeho reformy. Uvolnění pocíťovali občané například v cestování. V roce 1967 každý padesátý občan navštívil některou západní zemi.

Poměry ve straně a společnosti se začaly vyostřovat. Hlavní podíl na tom měl červencový IV. sjezd Svazu československých spisovatelů roku 1967, kde vystoupilo několik autorů s otevřenou kritikou. To zasadilo režimu ránu, ze které se už nevzpamatoval. Uvnitř samotné strany panovala velká nespokojenost s vedením strany. Zatímco některé obecní, krajské, městské výbory podporovaly reformní směr, samotné předsednictvo ÚV KSČ se drželo do poslední chvíle. Komunisté, kteří bánili reformám, byli převážně ti, kteří byli svázáni se stalinistickým režimem a tudíž ochranou režimu chránili sebe sama.

Velké pobouření a kritiku režimu si na podzim 1967 vysloužil policejní zásah proti studentům. I když mladá generace převážně pak vysokoškoláci byla jedním z hnacích motorů společenských reforem v této práci bohužel nezbyvá právě pro tuto mladou generaci mnoho prostoru. Není to tím, že bych opomněl jejich roli, ale tato složka společnosti, i když byla velký konzumentem produktů kulturní sféry, není předmětem mého zkoumání.

Vysokoškolští studenti bydlící v kolejích na Strahově se často potýkali s výpadky elektrického proudu. Jednoho podzimního večera, když opět vypadl proud, došla studentům trpělivost. Studenti vyšli před kolej a spontánně se vydali dolů do města s voláním „*Chceme světlo, chceme studovat*“. Dvojsmyslnost hesla „*Chceme světlo*“ si režim vyložil po svém. Policie proti studentům zasáhla pendrekou, slzným plynem a tloukla je na ulicích a pak ještě na kolejích. Tento incident si vyžádal desítky zraněných studentů.

Do přípravy zasedání říjnového zasedání ÚV KSČ byly zapojeny stranické organizace. V šestistech stranických organizacích byl materiál vůči vedení strany kritický. S přibývajícím tlakem začali vedoucí představitelé komunistické strany ztrácet nervy. Na říjnovém zasedání se A. Novotný dopustil taktické chyby, když v odpovědi na vystoupení prvního tajemníka komunistické strany na Slovensku se přestal ovládat a označil slovenské stanovisko za nacionalismus. Novotný byl znám tím, že neměl Slováky příliš v lásce, ale tímto vystoupením sjednotil slovenský blok proti sobě. Slovenský blok společně s českými kritiky měl značnou sílu. Zasedání ÚV bylo přerušeno a odročeno na prosinec.

Novotný si na posílení své slábnoucí pozice pozval na pomoc Leonida Brežněva. Ten přijel na krátkou neoficiální návštěvu do Prahy. Očekávaného výsledku se Novotný nedočkal, Brežněv se za něho nepostavil. Novotný si vysloužil jeho nelibost, v době kdy Brežněv nahradil Chruščov. Tehdy poslalo předsednictvo ÚV KSČ pozdravný blahopřejný, ale vyslovilo názor, že moskevské vedení by mělo Chruščovovi alespoň poděkovat.

V prosinci pokračovalo zasedání ÚV KSČ, které bylo v říjnu kvůli moskevským oslavám padesátého výročí Říjnové revoluce přerušeno. Na prosincovém ÚV se kritici A. Novotného odhodlali k činu a vyslovili návrh na oddělení funkce prvního tajemníka ústředního výboru strany od funkce prezidenta republiky. Návrh se nestačil projednat. Z důvodů vánočních svátků bylo pokračování sjezdu odročena na leden 1968.

3.2 1968 – Socialismus s lidskou tváří

Když se v prvních lednových dnech roku 1968 znovu sešel ÚV KSČ, aby dokončil jednání započaté v prosinci minulého roku, bylo již zřejmé že A. Novotný nebude své pozice hájit tak energicky. Nakonec to prý byl on sám kdo dal návrh na rozdělení dvou nejvyšších státních funkcí. Do té významnější funkce, tedy funkce prvního tajemníka ÚV KSČ, navrhl Alexandra Dubčeka. Všichni s tímto návrhem souhlasili, netušíce čemu zde položili základy. A. Dubček, i když byl prvním tajemníkem komunistické strany Slovenska, byl ve společnosti málo známý. To byl možná taky jeden z hlavních důvodů proč jak Novotného příznivci tak odpůrci s návrhem Dubčeka na post prvního tajemníka souhlasili. Necelý týden po svém zvolení vystoupil A. Dubček na shromáždění pražských komunistů, kde Dubček všechny ujistil, že nejde o změnu vytyčené linie, zároveň však řekl, že chce provádět opatření, která stranické organizace požadovaly.

Prvky nastupujících změny symbolizovalo setkání na Staroměstském náměstí, kde Dubček občany oslovil „milí Pražané“ místo po léta navyklého „soudružky a soudruzi“. Přítomní to přijali s nadšeným potleskem. Jiným náznakem uvolňujících se poměrů byl článek

Josefa Smrkovského, člena ÚV KSČ a ministra lesního hospodářství, který byl otištěn 21. ledna v deníku Práce. Článek s nadpisem „*Oč dnes jde*“ obsahoval požadavek odstranit byrokratické manýry, rozhodovat demokraticky a nedopouštět nadvládu jednotlivců a administrativy. Dále požadoval napravit a odstranit deformace socialismu a zabránit vzniku nových. Tento kritický článek vzbudil velkou pozornost.

V podobném duchu bylo vystoupení Alexandra Dubčeka na oslavách 25. výročí Února 1948. Kromě obvyklých pasáží obsahovalo také sebekritické a nápravné myšlenky. Vyzýval k důslednému napravení všech křivd minulosti. Tento projev byl chápán jako příslib změn, který podněcoval politické aktivity.

Kromě slov přišly na řadu i první činy. 24. ledna začal vycházet nedávno zastavený týdeník Svazu spisovatelů Literární Noviny přejmenované na Literární listy, začaly probíhat rehabilitace, bylo zastaveno trestní řízení proti účastníkům strahovské demonstrace a naopak sedm příslušníků Veřejné bezpečnosti bylo za jejich surovost potrestáno. Čin do této doby nevídaný. Byl zrušen diskriminační řád pro přijetí uchazečů na vysokou školu.

Začátkem února vyšla zpráva, že se pracuje na Akčním programu Komunistické strany Československa, který ukáže, jak strana přistoupí k řešení nejaktuálnějších problémů, které vyvolávají nespokojenost lidí.

Strana a společnost se začaly dávat do pohybu. Nastal čas rezolucí a abdikací. Okresní konference komunistické strany odmítly zvolit řadu dlouholetých funkcionářů s nechvalnou pověstí. Byl odvolán vedoucí školského oddělení ÚV KSČ Josef Havlín. Byl odvolán ministr vnitra a generální prokurátor, nejpodstatnější abdikace však měla přijít. Dubček na stranické konferenci v Brně prohlásil, „*že jednotlivci, kteří trvají na přežitých praktikách, představují nebezpečí*“. Množili se rezoluce, například rezoluce Ústřední rady odborů, na odstoupení Antonína Novotného z prezidentské funkce. Držet Novotného v funkci prezidenta a tak ho nepřímou ztotožňovat s novým politickým proudem, bylo pro vedoucí představitele neúnosné. Předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo, že vzhledem ke zdravotnímu stavu odejde Novotný na odpočinek. Hledal se kandidát na prezidenta a z několika návrhů byl vybrán Ludvík Svoboda, penzionovaný armádní generál, někdejší velitel československého armádního sboru v SSSR a poválečný ministr obrany. 30. března 1968 byl Ludvík Svoboda zvolen prezidentem. Desetitisíce lidí, nikým neorganizovaných přišli na Hrad blahopřát s heslem: „*Se Svobodou za svobodou*“. Změna ve funkci prezidenta byla impulsem pro další změny na vedoucích pozicích. Koncem března a v prvních dubnových dnech zasedal ÚV KSČ, který veřejnost

sledovala s velkým zájmem. Plenární zasedání zasáhlo do dalšího politického vývoje změnami na vedoucích místech. Na stranické úrovni, po řadě rezignací členů dřívějšího vedení, byli do předsednictva ÚV KSČ mimo jiné zvoleni: František Kriegel, Josef Smrkovský, Josef Špaček. Tajemníky se na tomto zasedání a později stali Čestmír Císař, Alois Indra, Drahomír Kolder, Zdeněk Mlynář, Josef Lenárt a Štefan Sádovský. Předsedou národního shromáždění se stal Josef Smrkovský a předsedou Národní fronty František Kriegel.

Po zasedání ÚV KSČ byla konečně po několika letech jmenována nová vláda. Předsedou vlády byl jmenován Oldřich Černík a jeho místo předsedy se stali: Peter Colotka, František Hamouz, Gustav Husák, Oto Šik a Lubomír Štrougal.

Dále zasedání ÚV KSČ probíralo otázky rehabilitace. Byla ustavena tzv. Pillerova komise, která měla dokončit a prověřit stranickou rehabilitaci vedoucích osob postižených v procesech 1949 – 1954. Kontrolní a revizní komise vracela členství ve straně nedávno vyloučeným spisovatelům a politickým vězňům. Pro nápravu omylů komunistického režimu let 1949 - 1954 dostaly k 1. květnu 1968 Řád Klementa Gottwalda někteří oběti tehdejší Gottwaldovy justice: Gustáv Husák, Eduard Goldstücker, Josef Smrkovský a Josef Pavel aj. Stranické vedení se však ani v jednom případě neodhodlalo k veřejné omluvě komunistickým obětem. Význačným duchem doby byl fakt, že nespravedlivě odsouzení a postižení nežádali odplatu. Přáli si, aby viníci útrap nedostali novou příležitost, tedy aby se neopakovalo období 1949 – 1954. Nechtěli se chovat stejně jako kdysi režim k nim. Podobný idealismus panoval i po 1989

Změna politického vedení, v němž byla většina reformních komunistů, vyvolal ve společnosti pozitivní reakce. Lidé konečně uvěřili, že se poměry doopravdy mění.

Novou roli začala hrát media, tisk, rozhlas, televize, která ovšem tuto roli plnila prakticky již v průběhu šedesátých let. Media už nebyla mocenským nástrojem jako za Novotného éry. Stala se nástrojem, který strnil společenským změnám, dodával občanům kuráž, formoval jejich společné myšlení a pomáhal celospolečenský obrodný proces urychlovat. Ve společnosti se diskutovala témata týkající se zahraniční politiky, ekonomické situace a především vývoje a dalšího směřování společnosti a komunistické strany. Zájem lidí o veřejné věci se mnohonásobně zvětšil, což se projevilo i v nákladech tisku. Lidé stáli ve frontách u novinových stánků. Počet lidí poslouchajících rozhlas se zvýšil z 43 na 80 procent.

Úplná svoboda tisku byla i pro vedení státu a KSČ někdy nepříjemná. Některé zveřejňované články komplikovaly vztahy s vedením sousedních socialistických států. Tyto státy nebyly na svobodu tisku zvyklé a ani si zvykat nechtěly. Jejich představitelé se báli, aby kritika, která v tisku zaznívala, neohrozila jejich pozici. Zatímco nesouhlasných názorů ze zemí sovětského impéria na situaci v Československu stále přibývalo, v československé společnosti se kritika společenských změn a vývoje, objevovala jen ojediněle.

Probuzená iniciativa občanů se projevila v obnovování a zakládání zájmových organizací. Jako první vznikl Klub angažovaných nestraníků (KAN). Klub tvořili především lidé mladšího a středního věku. Byl to spolek lidí, kteří měli zájem o veřejné záležitosti, ale nechtěli ho uplatňovat v organizačním svazku s komunisty. Měli ke komunistické straně výhrady a nesouhlasili s její ideologií. Mocenské ambice však neprojevovali.

Další organizací poutající zájem by Klub 231 (K 231). Svůj název odvozovali od čísla zákona na ochranu republiky, přijatého v roce 1948. Cílem K 231 byla důsledná rehabilitace všech lidí odsouzených podle zmíněného zákona.

Jedním z významných pokusů bylo obnovení sociálně demokratické strany. Tento pokus nepřekročil rámec přípravného výboru. Kdyby došlo k obnovení sociální demokracie, vznikla by v zemi politická strana, která mohla být schopna konkurovat KSČ. Bylo také velice pravděpodobné, že by ji mnozí občané dávali přednost před komunistickou stranou.

Vznikaly ovšem i jiné zájmové organizace a aktivity s jiným zaměřením. Zaměřovaly se na sport, kulturu a na vyplnění volného času. Lidé vtažení do obrodného procesu začali také svobodně přemýšlet a hledali nový pohled na minulost. Organizovali různé pietní a vzpomínkové akce, které vládnoucí ideologie dosud znemožňovala. Tyto vzpomínkové akce byly více než politickou manifestací projevem obnovené lidské slušnosti. Patřilo k nim uctění památky amerických vojáků, kteří padli v roce 1945 při osvobození Plzně, obnova úcty k T.G. Masarykovi a na Slovensku k Milanu R. Štefánikovi. Tak jako na počátku padesátých let minulého století mizely za noci Masarykovy pomníky a busty, nyní se vracely. Často stejné sochy, které lidé tenkrát ukryli pro lepší časy.

Nezapomenutelný se stal pražský První máj. Účast na tomto Prvním máji poprvé za dlouhá léta nikdo nevynucoval a nekontroloval. Lidé se účastnili dobrovolně, přicházeli jako na slavnost a aby se potěšili vzájemnou přítomností. Na transparenty si každý namaloval, co se mu líbilo. Často na nich bylo víc poezie než politiky. První Máj se tak stal demonstrací svobodného ducha a odhodlání společnosti pokračovat v probíhajících změnách.

Uvolnění atmosféry ve společnosti, které přinesla výměna stranického vedení nebylo doprovázeno výraznějšími politickými rozhodnutími. Proto veřejnost netrpělivě čekala na

připravovaný Akční program, který měl dát socialismu lidskou tvář a navrhnout řešení celospolečenské situace, včetně ekonomických změn. Akční program komunistické strany byl 5. dubna jednomyslně přijat ÚV KSČ. Akční program měl několik rovin - politickou, občanskou a ekonomickou.

V politické rovině zachovával vedoucí úlohu komunistické strany, která společnosti nevládne, ale slouží. V rámci Národní fronty měly být všechny strany a organizace rovnými partnery. Zlepšit narušené vztahy Čechů a Slováků mělo vyřešit federativní uspořádání státu.

V rovině společenské kladl Akční program velký důraz na občanské svobody. Byla zaručena svoboda projevu, shromažďování, pohybu.

V ekonomii se měly v rámci principu socialistického podnikání osamostatnit podniky a získat relativní nezávislost na orgánech státu. Měly se vytvářet podnikové rady pracujících, které by podnik spravovaly. Reforma měla dát základ drobnému soukromému podnikání, které existovalo v Polsku, NDR i Maďarsku. Velký důraz se kladl na strukturální změny, které sníží energetickou a materiální náročnost ekonomiky.

Revoluční myšlenkou byla spolupráce se zahraničními kapitalistickými podniky. Akční program byl zároveň rozpracován jako návrhy příslušných zákonů. V polovině roku byly jejich předlohy pro Národní shromáždění většinou již dokončovány, nakonec však zanikly jako sám Akční program po sovětské invazi.

Lidé věřili, že plánované reformy přinesou všem užitek a proto byli ochotni na potřebnou dobu omezit své potřeby. Lidé dávali nejen svou důvěru, ale také svůj majetek. Vznikl Fond republiky, sbírka občanských darů, která měla vládě poskytnout prostředky na zlepšení hospodářství. Za první týden přibylo na kontě Fondu 32 milionů korun a 4,5 kila zlata. Po dvou týdnech bylo na kontě 159 milionů korun a 41 kilo zlata. Tak velká byla víra obyvatelstva ve změnu a podpora režimu. Když si vezmeme dnešní společnost nacházející se jak ve společenské tak ekonomické krizi by takový Fond republiky asi neuspěl. To jen ukazuje jakou malou máme důvěru v naše politiky a v naši společnost.

Kromě Akčního programu KSČ a hospodářské reformy patřilo k výsledkům polednového vývoje také odložení voleb do národních výborů, Národního shromáždění a Slovenské národní rady vzhledem k nespokojenosti se zastaralým volebním zákonem a s kandidáty, navrženými ještě před změnami situace. Důležitější pro politický vývoj v zemi byla příprava mimořádného sjezdu Komunistické strany, který se měl konat 9. září 1968. Na tomto sjezdu se měl volit nový ÚV KSČ, který by reprezentoval a potvrdil linii Pražského jara.

3.3 Zahraniční hrozba

Události, které se odehrávaly v tehdejším Československu, nelibě nesly ostatní státy východního bloku. Především naši sousedé měli strach z rozšíření reformních myšlenek do jejich států, což by pro ně znamenalo nebezpečí. Moskva se zase obávala ztráty vlivu nad Československem a proto začala vyvíjet nátlak na politické představitele KSČ tak sousední států.

Zpočátku se objevovaly v tisku zemí sovětského bloku články kritizující československé vedení a demokratické změny. Po tiskových útocích následovala osobní setkání. Prvním takovýmto setkáním byla účast československých představitelů na schůzce vedoucích funkcionářů pěti socialistických zemí v Drážďanech 23. března. Československá delegace byla kritizována za odvolání A. Novotného z funkce prezidenta a za vývoj v zemi. Nedlouho po Drážďanech navštívil Dubček Moskvu, kde jednal s Brežněvem. Po návratu hodnotil jednání jako srdečná a otevřená. Připustil, že sovětské vedení má obavy, aby demokratizačního procesu nebylo zneužito proti socialismu. Československé vedení se na jaře 1968 stále ještě úspěšně dařilo zlehčovat mezinárodní komplikace před širší veřejností.

Nová situace byla pro občany nezvyklá. Dosud se doma stále něco odehrávalo a venku byl klid, nyní se poměry změnily. Doma panoval klid, kdežto venku to bouřilo. Z těchto poměrů vyšel koncem června manifest 2000 slov Ludvíka Vaculíka, který měl ohlas jak doma tak v zahraničí.

V Československu od 20. června probíhaly manévry vojsk Varšavské smlouvy. Cvičení podle předpokladu skončilo 30. června. Překvapení přineslo, když se cvičící jednotky nehýbaly z místa s argumentem, že musejí opravit vojenskou techniku. Když se záležitost s odsunem protahovala, začala houstnout atmosféra a situace si všiml západní tisk. Konečně 12. července padlo rozhodnutí o odchodu polských i sovětských jednotek. Když začátkem srpna opustil poslední tank naše území, všem se ulevilo.

Počátkem července obdržel ÚV KSČ pět dopisů, v nichž vedení pěti socialistických zemí zvalo československé partnery ke společnému projednání některých otázek. Předsednictvo na tyto dopisy odpovědělo, že dává přednost jednáním dvoustranným; teprve potom by mohli jednat společně. Vedení komunistických stran pěti zemí se sešlo ve Varšavě, kde jednalo o Československu bez Československa. V dopise zaslaném ÚV KSČ mimo jiné zřetelně vyslovují, že odvracení Československa ze socialistické cesty je společnou záležitostí, a obrana proti tomuto vývoji v Československu je tedy společnou povinností i právem sousedních zemí. Československé vedení Komunistické strany na všechny výtky

odpovídá, že jsou nespravedlivé, že se Československo nevzdaluje socialismu a snažilo se jim věci vysvětlit.

Vedení KSČ si přálo urovnat vzájemné vztahy. Totéž si přála Moskva, ale chtěla si vynutit přijetí svého hodnocení situace. Dvoustranné jednání mezi stranickým vedením obou zemí proběhlo ve dnech 29. července až 2. srpna v pohraniční obci Čierné nad Tisou. V těchto rozhovorech si každá strana řekla své a jediným skutečným výsledkem byla dohoda o uspořádání mnohostranného setkání 3. srpna v Bratislavě.

Dubček tam obhajoval změny které si strana vytyčila v Akčním programu. Ujišťoval Brežněva, že se Československo nehodlá vzdát socialismu a že nehodlá jakýmkoli způsobem vystoupit z východního bloku. Argumentace Brežněva byla velice jednoznačná s tvrzením, že Sovětský svaz za osvobození Československa ztratil dvacet miliónů životů a že tedy Československo nevydají ani Severoatlantickému paktu, ani československým pravicovým silám.

Aby československá delegace ulehčila napjaté atmosféře, přislíbila že provede některá opatření, které Moskva nejvíce vyžadovala: usměrnění tisku, zastavení činnosti organizací KAN, K 231 a přípravného výboru sociální demokracie. Po návratu z Čierné řekl prezident republiky ve veřejném projevu, že výsledky jednání nám dávají potřebný klid a že z nastoupené cesty nesejdeme. Jednání v Bratislavě byla plná prohlášení, která se posléze ukázala jako neplatná. Dubček byl uspokojen prohlášením o suverenitě a územní nedotknutelnosti. Po bratislavských jednáních prohlásil: *„Zcela otevřeně říkám, že není žádných opodstatněných obav o naši suverenitu“*.

3.4 Začátek konce

Pro nové komunistické vedení zvolené na jaře 1968 byly vnitřní a mezinárodní události velkou zkouškou jeho schopnosti. Avšak o skutečných schopnostech vedení lze pochybovat. Dubček nebyl typ přirozeného vůdce, nebyl ani ideovým představitelem reformních změn. Jeho předvídavost byla omezená, ale přesto se stal symbolem změny, symbolem tzv. socialismu s lidskou tváří. Přestože nebyl velkým vůdcem, byl to právě on kdo umožnil reformní změny svou slušností. Chybou vedení bylo, že neurčovalo témata společenských a politických změn. Určovala je společnost s pomocí medií. Komunističtí představitelé se následně k těmto tématům vyjadřovali a reagovali na ně. Bylo to krásné období občanské společnosti, kde témata určovala sama společnost, ale mocenské struktury jednaly zmateně a politikové nedokázali vzít vývoj ve společnosti do svých rukou a postavit se mu do čela. Zde si neodpustím hodnocení tehdejší doby v podání Antonína J. Liehma:

„Filozofie toho útěku dopředu byla prostá: Podaří-li se dost rychle proměnit KSČ v demokratickou socialistickou stranu a strany Národní fronty ve skutečné politické partnery se skutečnými členy, budou SSSR a státy Varšavské smlouvy postaveny před hotovou věc. Proti linii, kterou schválí sjezd KSČ v září, nebudou moci zasáhnout silou, časem si zvyknou a třeba i pochopí, že je to jediná cesta. Naivní? Možná, ale dodnes si myslím, že jiná naděje nebyla. Dubnový „Akční program“ přišel pozdě, ve chvíli svého vyhlášení byl dávno překonán vývojem. Dubček a jeho spojenci neměli nikdy skutečnou většinu ve vedení KSČ a museli manévrovat, tlak SSSR se stupňoval a závod s časem se zdál jedinou možností. Ve chvíli, kdy to SSSR pochopila a rozhodla se k intervenci, byl osud Jara zpečetěn. Nevěřím ani dnes, že otevřený odpor by měl smysl. Jiná otázka je, zda „normalizace“ musela probíhat tak, jak probíhala, jak ve své první, tak ve svých dalších fázích.“³⁹

Přicházející kritiku z Moskvy a od sousedních socialistických států nebrali z počátku komunističtí představitelé jako vážnou hrozbu. Snažili se ji společnosti zamlčet. S přibývajícím kritikou a možností vnějšího zásahu se politika strany výrazně nezměnila. Dubček svou laskavou povahou chtěl uspokojit jak občany Československa tak moskevské vedení a nepochopil, že to nebylo možné. Chyběla tu jasná koncepce a jasný postoj vedení KSČ a státu. Otázkou zůstává, zda by změna jeho postoje změnila rozhodnutí Moskvy o intervenci.

Iluzorní byla i představa, že by se nás mohly účinně zastat západní demokracie. Neodpovídalo to jejich zájmu. I když západní media sledovala a podporovala demokratické změny v Československu a západním politikům to bylo sympatické, nikdo se nemínil do vývoje souvisejícího se sovětskými hrozbami plést a už vůbec ne zasáhnout. Jednak je o to nikdo z Československa nemohl požádat, jednak jim evropský status quo celkem vyhovoval a neměli proto zájem na jeho podstatnějších změnách. Nadcházející možný konflikt ve východní Evropě byl pro západní země spíše nepříjemným než vítaným. Příznačné je červencové prohlášení vlády USA, jímž se od Československa distancovala tím, že nazývala jeho spory se Sovětským svazem vnitřní komunistickou roztržkou, která by neměla přerůst v konflikt mezi Východem a Západem.

Případná podpora západních zemí neměla ani svoji vnitřní logiku, proč by měly podporovat demokratizující se socialistickou zemi, když socialismus sovětského typu nebyl pro ně skutečnou konkurencí, ať ideovou nebo hospodářskou. Něco jiného by byl socialismus, který by dospěl k demokratickým vztahům uvnitř společnosti a k větší hospodářské efektivitě. Kdyby se taková společnost v Československu vynořila, mohla být pro mnohé občany západních zemí zajímavá a přitažlivá. To by ohrozilo vládnoucí kruhy západních zemí a proto

³⁹ Liehm, 2002: str. 69

bylo z jejich pohledu logické tento projekt nepodporovat.

V zahraničí našla KSČ podporu především v sesterských komunistických stranách. Jen tři ze západních komunistických stran: komunistická strana západního Německa, Západního Berlína a Řecka nepodporovaly socialismus s lidskou tváří probíhající v Československu. Ostatních devatenáct vyslovilo Dubčekovi svou podporu.

3.5 21. srpen 1968

V srpnu se množily zprávy vojenských zpravodajských služeb o pohybu vojsk kolem východních hranic Československa. Možnost intervence si mnozí komunističtí představitelé nepřipouštěli, zejména pak Alexandr Dubček.

Dvacátého srpna zasedá předsednictvo ÚV KSČ, kde panuje zvláštní atmosféra. Někteří členové předsednictva ÚV KSČ vědí co v následujících hodinách a dnech přijde. Jiní jako Alexandr Dubček nic netuší. V průběhu zasedání se několikrát od stolu zvedl předseda vlády Oldřich Černík a volal vojenskou zpravodajskou službu. Do půlnoci zbývá jen několik minut, když se od telefonu vrací O. Černík a oznamuje, že vojska pěti socialistických zemí SSSR, Polské lidové republiky, Bulharské lidové republiky, Německé demokratické republiky a Maďarské lidové republiky překročila hranice a začínají obsazovat republiku. Dubček vzrušeně prohlásil, že o ničem nevěděl a nevěřicně říká „*Tohle udělali mně*“. On sám se považoval za upřímného spojence Sovětského svazu, proto byl 21. srpen dnem jeho osobní prohry.

Na danou situaci předsednictvo ÚV KSČ zareagovalo vydáním prohlášení, které následně odvysílal rozhlas. Prohlášení obsahovalo, že k intervenci došlo bez vědomí všech nejvyšších orgánů státní moci a tudíž je nelegitimní a vyzývá občany, aby nekladli odpor. Toto prohlášení přijali všichni přítomní kromě Biláka, Indry, Koldera a Riga. Tedy těch, kteří své služby propůjčili Moskvě a zradili tak naději společenských změn šedesátých let vrcholících v Pražském jaru 1968.

Hlavní představitelé reformního proudu ve straně jsou zadrženi a Dubček, Černík, Smrkovský, Kriegel, Šimon a Špaček odvezeni neznámo kam. Tedy nejen největší podporovatelé společenských změn, ale také nejvyšší političtí představitelé země. Zpráva o zatčení některých členů předsednictva ÚV KSČ v čele s A. Dubčkem brzy prosákla na veřejnost. Lidé požadovali jejich propuštění a zároveň po zkušenostech z let 1949-1954 měli o ně strach.

V okupovaných městech vedli občané nenásilné demonstrace a protesty proti okupaci. Snažili se vojákům vojsk Varšavské smlouvy vysvětlit naši situaci. Vojáci však byli pouze nástrojem svých chleboďárců a situace zde je většinou nezajímala.

Významnou roli ve dnech okupace sehrál rozhlas. Nejenže se 20. srpna ubránil pokusu o obsazení, ale včasné odvysílání prohlášení předsednictva ÚV KSČ odsoudilo intervenci k politickému nezdaru. Jeho role v těchto dnech spočívala především v informování a udržování jednoty ve společnosti a koordinování občanských postojů. Vyzýval k pokojným protestům a ke zklidnění čímž zabránil větším ztrátám na životech. I když byl v následujících dnech rozhlas obsazen stejně jako televize, Státní banka, Svaz spisovatelů, Akademie věd a další významní centra včetně tisku, podařilo se pracovníkům rozhlasu udržet vysílání celý týden do návratu československých politiků z Moskvy. Pokračovalo ještě několik dnů; buď z jiných budov rozhlasu, improvizovaných studií nebo z jiných měst. Podařil se jim další husarský kousek, když odvysílali zprávu od Zdeňka Mlynáře o sestavování tzv. *dělnickorolnické vlády* na sovětském velvyslanectví v Praze. Tím byl už poněkolkáté přerušen Moskvou naplánovaný scénář. Sovětské vedení se přepočítalo, kromě několika jedinců, kteří se měli účastnit dělnickorolnické vlády nebyl z vysokých stranických a státních pozic nikdo, kdo by byl ochoten podpořit intervenci. V těchto dne se projevovala síla a sebevědomí funkcionářů, kteří bránili hodnoty Pražského jara. Nikdo se nechtěl vzdát naděje, kterou prožívali celá 60. léta minulého století.

V této nejisté době byl svolán mimořádný sjezd Komunistické strany. Tato iniciativa vzešla z předsednictva pražské stranické organizace již 21. srpna. Původně se měl sjezd konat 9. září a není náhodou, že vstup vojsk do Československa tomuto termínu předcházel.

XIV. mimořádný sjezd KSČ se konal 22. srpna v závodech ČKD ve Vysočanech. Překvapující byla účast. Z 1500 zvolených delegátů bylo přítomno 80%. To bylo vzhledem ke komplikované dopravě pozoruhodné a vyjadřovalo jakou důležitost tomuto sjezdu komunisté přikládají. Chyběla většina delegátů ze Slovenska, která buď nestihla dorazit nebo sjezd na pokyn Husáka bojkotovala. Sjezd přijal několik dokumentů ostře zaměřených proti vstupu vojsk na naše území. S odůvodněním, že existuje nebezpečí vyhlášení nové tzv. *dělnickorolnické vlády*, zvolil sjezd nový ústřední výbor. V čele strany bylo pět internovaných funkcionářů, prvním tajemníkem byl zvolen Alexander Dubček, kterého po dobu jeho nepřítomnosti zastupoval Věněk Šilhán. Sjezd vyhlásil na příští den generální stávkou, kterou organizovalo vedení odborů jako projev nesouhlasu s bezprávním pohybem okupačních armád pěti států Varšavské smlouvy na území Československé republiky.

Zraky celé společnosti se však ubíraly směrem k Moskvě, kde se měly vést rozhovory o situaci v Československu. Delegace vedená prezidentem Svobodou odletěla do Moskvy 23. srpna. Delegaci kromě Svobody tvořili Husák, Džúr, Piller, Biřák, Indra a Kučera ke které se po několika dnech ještě připojili Švestka, Ringo, Barbírek, Jakeš, Lenárt a Mlynář. 24. srpna dorazí do Prahy zpráva, že Dubček, Černík a Smrkovský jsou přítomni na jednáních. Jednání probíhalo v napjaté atmosféře a ne vždy byli všichni přítomni. Například F. Kriegel se žádných jednání neúčastnil, což byla známka, že se Moskva bojí, že by mohl narušovat jednání. F. Kriegel měl na rozdíl od ostatních přítomných bohaté životní zkušenosti. V 50. letech minulého se vyhnul politickým procesům i přesto, že byl interbrigadista a žid. Posléze se věnoval své lékařské profesi, díky které navštívil po Castrově vítězství Kubu, kde působil jako poradce pro reformu lékařské služby. Po návratu do Československa si ho A. Novotný vybral do svého aparátu. Patřil k těm, kteří aktivně prosazovali změnu a přispěli k celonárodnímu vzepětí touhy po svobodě.

Nemalé životní zkušenosti měli i Smrkovský s Husákem, kteří se stali oběťmi politických procesů 50. let minulého století a jen díky své odvaze a vytrvalosti přežili. Když byli mučením přinuceni k doznání, hned jak nabrali více sil toto doznání odvolali. Touto strategií přečkali hlavní vlnu rozsudků smrti aby byli posléze odsouzeni k odnětí svobody.

Hlavním smyslem moskevských jednání bylo vytvořit společný dokument k situaci v Československu. Po tvrdých jednáních, při kterých českoslovenští představitelé většinou ustupovali, byl připraven dokument. Ze začátku měli všichni s výjimkou už známých kolaborantů odmítavý postoj, postupem času pod tlakem ustupovali a nikdo nechtěl být tím posledním kdo nesouhlasí. Když byl čas podpisu objevil se izolovaný Kriegel. Smrkovský ho seznámil s dokumentem. Kriegel byl postaven před hotovou věc - podepsat protokol. On to však jednoznačně odmítl. I když ho všichni přesvědčovali od svého názoru neodstoupil. Z. Mlynář na tyto chvíle vzpomíná. Pamatuje si jak Kriegel řekl: „*Co se mnou mohou udělat? Pošlou mě na Sibiř nebo mě dají zastřelit. S tím já počítám a kvůli tomu nepodepíšu*“⁴⁰. Kriegla po jeho odmítavém postoji zase odvedli do izolace.

Před samotným podpisem Moskevského protokolu se ještě konala společná jednání nejvyšších představitelů KSČ a KSSS. Diskuse však probíhala ve velice emotivním duchu. Dubček, který byl na pokraji svých fyzických i psychických sil a byl několikrát ošetřován, mluvil velice otevřeně o politických poměrech v Československu, přičemž obhajoval obrodný proces a vyčítal intervenci. Na jeho slova stejně emotivně reagoval Brežněv, který stručně a srozumitelně odpověděl na otázky, co nejvíce Moskvě vadilo na Pražském jaru. Vytkl

⁴⁰Mlynář, 1990: str. 256

Dubčekovi, že s ním nekonzultoval vnitřní politiku, nedbal jeho pokynů. Brežněv byl osobně rozhořčen, že Dubček zklamal jeho důvěru a říkal „já jsem ti věřil a já jsem tě hájil proti ostatním“. Dále hovořil o výsledcích druhé světové války, kolik padlo za osvobození Československa sovětských vojáků. „Výsledky druhé světové války, jsou pro nás nedotknutelné a budeme je hájit i za cenu nebezpečí nového konfliktu“.

Tuto emotivní debatu přerušila přestávka. Dubček se znovu málem zhroutil. V tomto vypětí najednou prohlásil „A já to tedy nepodepišu! Ať si dělají, co chtějí - nepodepišu“. To samozřejmě vzbudilo paniku v československé delegaci, která začala Dubčeka přemlouvat. Po injekci na uklidněnou Dubček nakonec s podpisem souhlasil a jednání mohlo pokračovat.

Po podpisu tzv. Moskevského protokolu se blížila doba odletu. V tom se začalo mluvit co bude s Krieglem. Sovětští představitelé ho chtěli nějakou dobu nechat v Moskvě, aby doma nedělal potíže. Československá delegace v čele s Dubčekem a Svobodou trvala na tom, že bez Kriegla neodletí. Kriegel byl nakonec dopraven na letiště a společně s ostatními se vrátil 27. srpna do Prahy.

Po návratu společně vystoupili čtyři nejrespektovanější politikové Pražského jara. L. Svoboda, A. Dubček, O. Černík a J. Smrkovský seznámili občany s výsledky moskevských jednání. Svoboda mluvil, že jeho cílem bylo zabránit krveprolití. Vysílený Dubček, který se během svého projevu několikrát rozplakal, poděkoval za podporu a rozvážnost. Nejvíce otevřeně hovořil J. Smrkovský. Jako jediný připustil, že výsledky moskevských jednání jsou sporné. „Byli jsme si vědomi toho, že rozhodnutí může být lidem a dějinami označováno i za přijatelné i za zrádné“

V průběhu moskevských jednání zaslalo Národní shromáždění a vláda, která zaslala prezidentovi dopis o jednoznačném postoji občanů vůči okupačním orgánům, kterým se dosud nepodařilo získat nejmenší podporu a spolupráci obyvatel.

Co vlastně obsahoval tzv. Moskevský protokol? Československou stranu zavazoval: především k prohlášení zasedání mimořádného XIV. sjezdu KSČ za neplatné. Ke kádrovým změnám ve stranických a státních funkcích. Zavedení opatření proti antisocialistickým silám: vůči tisku, rozhlasu a televizi. Na oplátku se vojska nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí a odejdou ve třech etapách. Na výsledky moskevského jednání reagovaly také okresní výbory KSČ stejně jako vrcholné orgány Národní fronty a některé závody. Žádaly bezpodmínečný odchod vojsk, respektování mimořádného XIV. Sjezdu KSČ a navrhovaly, aby k těmto otázkám bylo vypsáno referendum.

3.6 BYLI JSME S VÁMI, BUĎTE PŘECE S NÁMI!

Tento slogan byl příznačný pro dobu, která následovala po návratu komunistických funkcionářů z Moskvy. Četní představitelé reformních komunistů, kteří v 60tých letech prosazovali pozitivní změny ve společnosti a kteří si získali důvěru národa, se najednou od tohoto směru začali odkloňovat. 31. srpna došlo k prvním personálním změnám. Z předsednictva ÚV KSČ byli odvoláni zdiskreditovaní Švestka, Kolder, Rigo, Kapek společně se statečným Krieglem. Z funkce tajemníka byl odstraněn Čestmír Císař. Změny se nevyhnuly ani státní sféře. Paradoxem doby bylo, že pozice progresivních sil se po srpnu ve společnosti upevnila. O to smutnější bylo, když z vedoucích pozic byli odvoláváni právě jejich představitelé.

Ve dnech kdy se českoslovenští vedoucí představitelé dostávali pod viditelný tlak ostatních socialistických států, objevovalo se mezi občany heslo „*Jsme s vámi, buďte s námi!*“ „Ve vypjatých posrpnových dnech se podoba obměňuje „*Byli jsme s vámi, buďte s námi!*“.“ Toto přání však ikony osmašedesátého roku, především pak Dubček, Svoboda, Smrkovský, Černík nevyslyšeli. Místo aby dostáli této společenské důvěře, byli ochotni moskevskému diktátu propůjčit své jméno. Dubček a jeho spolupracovníci v nejnáročnější a nejdůležitější chvíli zklamali. Zatímco odchod cizích vojsk ze země byl hlavním požadavkem komunistických představitelů po návratu z Moskvy, stal se nakonec velkým zklamáním. Představitelé, kteří v srpnu požadovali co nejrychlejší odsun vojsk, 18. října schvalují v Národním shromáždění smlouvu o dočasném pobytu sovětských vojsk, kterou z Moskvy přivezli Dubček, Černík a Husák. Hlasování proběhlo celkem jednoznačně. Pro hlasovalo 228 poslanců, 10 se zdrželo a jenom 4 se odvážili zvednout ruku proti. Byli jimi generál Prchlík, F. Kriegel, F. Vodsoň a G. Sekaninová-Čakrová. Toho dne 18. října 1968 kdy byla ratifikovaná smlouva o „dočasném“ pobytu sovětských vojsk, se definitivně rozcházejí cesty lidí a stranického vedení. Tyto cesty se postupem času stále více od sebe vzdalují.

Prvním výraznějším konfliktem mezi politickou mocí a společností byla demonstrace k padesátiletému výročí založení republiky 28. října, po které následovalo 6. a 7. listopadu výročí Říjnové revoluce. Lidé vyšli do ulic a volali protisovětská hesla a strhávali z veřejných budov sovětské vlajky. Policie na tyto události zareagovala a údajně zadržela 167 osob. 17. listopadu se uskutečnila studentská stávka, kdy se pražští studenti rozhodli, že po tři dny neopustí budovu školy. Vydali 10 požadavků ve kterých požadují splnění slibů obsažených v Akčním programu KSČ. V tomto pochmurném duchu plným nejistoty končí rok 1968. Rok,

nesmírných společenských a politických změn a obrátů. Rok probuzení a naděje ale také bezmoci a zklamání.

Závěr

Česká republika (tehdejší Československo) má v rámci Evropy výjimečnou geopolitickou polohu.. Leží na rozhraní čtyř sociokulturních oblastí (hemisfér), kde se stýká Východ se Západem, ale také Sever s Jihem. Sociokulturní rozdíl myšlení mezi Severem a Jihem je nejlépe zřetelný v přístupu k životu. Protestantský sever a katolický jih. Tato poloha má vliv na specifickou roli, kterou hraje Česká republika v historii Evropy.

Události 60tých let minulého století patří k nejsvětlejším stránkách naší novodobé historie. Byla to léta plodná jak pro rozvoj kultury, tak pro rozvoj společnosti. Vznikalo tu něco co přesahovalo hranice Československa. Pokus o socialismus s lidskou tváří, spojení demokracie s prvky sociální spravedlnosti, plánované hospodářství s prvky tržní ekonomiky. Vznikal tu experiment celosvětového významu, který odpovídal právě této specifické poloze Československa v rámci Evropy. Tuto historickou příležitost jsme promarnili, jako by se to stalo národní tradicí.

Důležité však je, jaký odkaz nám šedesátá léta zanechala a jakou zkušenost si z tohoto období můžeme vzít. Je to především význam československé kultury. Kultura se přeměnila v duši národa, v jeho svědomím. Společnost se nejdříve musela vypořádat se sama se sebou aby se mohla posunout dál. To se na poli kulturní scény podařilo. Kultura se stala základem pro rozvoj tvůrčích a společenských možností, které se rozšířily do celé společnosti. Bylo také v zájmu této práce ukázat, že po zavedení jediného uměleckého směru komunistickou stranou, reálného socialismu, bylo v rámci kultury vytvořeno politické bojiště, které dodávalo kulturní scéně obrovskou váhu a význam „*Potvrdilo se, jakou roli hraje kultura v boji s totalitou, nebo lépe, že v komunismu kvalitní kultura a umění nezmizely a že jim připadá, jako ostatně kultuře často, i role politické opozice. Prostě proto, že narušuje monolitnost každého systému, a totalitního zvlášť.*“⁴¹

Chtěl bych využít poslední možnosti a říci proč československá kultura bylo na tak vysoké úrovni. Jak bylo již uvedeno, Československo má dlouhodobou kulturní tradici. Autoři, kteří se během šedesátých let prosadili, navazovali na kvalitu meziválečného kulturního podhoubí. Mnozí umělci, kteří je tvořili, byli ještě na živu. Mladá generace se měla od koho učit, mít s kým debatovat a získávat zkušenosti. Společenská témata ve spojení s jejich talenty dávala vzniknout zajímavým dílům.

⁴¹ Liehm, 2002: str.111

Byla tu však ještě jedna podstatná otázka: financování kultury. Tím, že umělec měl díky socialistickému systému financování zajištěn honorář, tisk díla a distribuci, byla jeho existence zajištěna. Díky tomuto způsobu zajištění existence se umělec nemusel v době úpadku mocenského tlaku podbízet divákovi či čtenáři a mohl tvořit dílo podle svého nejlepšího přesvědčení. To byl velice významný a možná rozhodující faktor.

Závislost na finančních prostředcích rostoucím způsobem ovlivňuje situaci kultury v západním světě a dnes je to problém i naší současné kultury. Má-li kultura zůstat kulturou, nemůže být především výdělečná. Konzumní kultura založená na zisku není uměním. Diskuse o financování kultury probíhala i v šedesátých letech minulého století. Zejména mezi filmaři se vedly spory o tom, je-li lepší model západní nebo ten socialistický. Zvláštností té doby bylo, že když nějaký filmový režisér byl úspěšný ve východním bloku nebo v Evropě a měl-li možnost natáčet v Hollywoodu, byl jeho film většinou neúspěšný. Úspěch filmu v Americe je hodnocen podle zisku. Proto je pro kulturu velice důležité mít takový systém financování, která zajistí autorům dost prostředků k nezávislé umělecké tvorbě.

Kultura jako hnací motor společenských změn měla samozřejmě podporu v KSČ u těch členů, kteří chtěli napravit křivdy padesátých let, kteří v rámci komunistické strany bojovali za změny což se jim nakonec podařilo na jaře roku 1968. Je důležité zopakovat, že společenské změny, které probíhaly v šedesátých letech byly vybojovány v KSČ, protože jediné komunistická strana mohla být jejich nástrojem. Jedinou možností bylo působit zevnitř a proto mnoho lidí i poté co zjistili co se dělo v padesátých letech minulého století, ve straně zůstali. Noví vstupovali, protože věděli, že jediná aktivita, jediná možnost změn je právě v KSČ. *„Kdo vybojoval Havlovi, aby se mohla hrát Zahradní slavnost a jeho hry, to vybojovali komunisté, to nevybojoval nikdo jiný, kdo vybojoval Tvář, to všechno jsou legendy“*⁴²

Když se v lednu 1968 stal prvním tajemníkem ÚV KSČ A. Dubečk započalo období osmi měsíců, kterým vyvrcholilo úsilí změn započatých v roce 1956. Bylo to období exploze nadšení a nekontrolovatelné svobody. Svobody společnosti, která určovala směr a témata tehdejší doby. Vedení strany v čele s A. Dubečkem nestačilo na tyto změny reagovat a dubnový Akční plán byl dobou překonán. Neměli sílu, ani jim nebyl dopřán čas, aby zvládli jak společenský vývoj tak hrozbu ze zahraničí. Díky včasnému prohlášení předsednictva ÚV KSČ, které odvysílal rozhlas, odsuzující vojenskou intervenci vojsk Varšavské smlouvy, byla invaze politicky zmařená a do světa byl vyslán jasný signál, že československé vedení

⁴² Rozhovor s Liehmem 2009

s invazí nesouhlasí. To byl bohužel poslední významný politický čin, které vedení v čele s A. Dubečkem udělalo. Po invazi a následnému Moskevském protokolu vedení kapitulovalo místo toho aby se pralo za to co tu mnoho let vznikalo. Zde se sluší znovu zmínit jméno Františka Kriegela, který svým morálním a politickým postojem jako jediný nerezignoval na hodnoty Pražského jara a svého vnitřního přesvědčení. Jako milióny Čechů a Evropanů prošel i on dlouhou cestou střetů iluzí, omylů a poznání. Ale stál si vždycky za svým přesvědčením a nezměnil se ani v kritických chvílích.

„Moje názory se pochopitelně vyvíjely. Ale vždycky jsem věřil v to, co dělám, a nikdy jsem nejednal proti vlastnímu svědomí.“ Alexander Solženicyn. To je sebedefinice člověka, která je pro období druhé poloviny minulého století více než výstižná.

Hlavním vítězem společenských změn byli občané Československa. Prokázali svoji vnitřní sílu a vůli ke změnám, projevíli svou neukojitelnou žízeň po svobodě. Zapojení lidí do obrodného procesu nemělo obdoby, zájem o společenské dění, které vyvolal obrodný proces, byl známkou vyvinuté občanské společnosti. Ve Fondu republiky se nakonec vybralo 273 milionu korun a 80 kilo zlata. Tato sbírka neměla obdoby. Lidé byli pro pozitivní změny ochotni udělat cokoli, i uskromnit se. Svědčilo to o obrovské důvěře ve společenskou změnu i v politiku. Politici po první výstraze podlehli. Společnost však byla daleko silnější než její političtí představitelé. Společnost začal opouštět duch Pražského jara až po roce od intervence. Lidé se začali uzavírat do sebe a o veřejný život přestali mít zájem. Vzpomínky na léta plná naděje a úspěchů jim ale nikdo vzít nemohl.

Jaký je pohled na šedesátá léta a na komunistickou minulost v dnešní době? Po revoluci 1989 a zejména pak po volbách v roce 1992, kdy nad „pravdou a láskou“ zvítězil populismus, demagogie a sliby bohatství ze strany pravicových stran, změnil se i pohled na historii. Opoždění, nově zrození bojovníci proti komunismu začali upravovat historii k obrazu svému. Období vlády komunistů sloučili do jednoho období totality a nesvobody, čímž se dopustili několika omylu. Totalita není žádná homogenní záležitost, nikdy nebyla a nikdy nebude. Vypustili celá šedesátá léta a vnucovali tezi, že 1968 byl jen bojem o moc mezi komunisty. Kdo se proti této interpretaci ohrazoval, byl sám označen za komunistu. Mnozí proto raději mlčeli. V posledních letech se začíná tato mlha postupně protrhávat a znova díky kultuře. Jsou vysílány dobové filmy, knížky se vydávají v nových nákladech, dobová hudba je opět vysílána na vlnách radiostanic. Než se začnou věci nazývat pravými slovy, bude to ještě dlouho trvat. Největší kaňkou na reinterpetaci a deformaci historie je Ústav pro studium totalitních režimů, který velice neprofesionálně, tendenčně a na objednávku vykládá historii. Největším paradoxem je jak přistupují k pravosti materiálů. Ústav například nepřipouští, že

by studované materiály mohly být nepravdivé. Ačkoliv provinilcem je zde komunistický režim, paměť provinilce je pro ně nedotknutelná. Když se komunistická paměť, tedy paměť provinilce, dostane do konfliktu s pamětí obětí, provinilcova paměť je nadřazená paměti oběti. Tato neprofesionalita s fanatismem, s kterým pracují, je velice nebezpečná.

Pro pochopení naší historie nejsou takovéto ústavy zapotřebí. Stačí, když si vezmeme příklad z lidí, kteří ať už v šedesátých letech minulého století nebo chartisty v sedmdesátých a osmdesátých letech, bojovali za rozšíření svobody. K tomu je ovšem zapotřebí kritický přístup k historii. Myslím, že tímto způsobem se můžeme nejvíce přiblížit k pravdě.

Písničku *Motlitba pro Martu* zpívala Marta Kubišová ve dnech po okupaci v roce 1968. Když ji v listopadových a prosincových dnech roku 1989 zpívala znovu, stala se symbolem naděje, že navážeme na hodnoty zmarňované dvaceti lety normalizace. To se zcela nepovedlo. Nicméně v šedesátých letech, která vyvrcholila Pražským jarem, celonárodním vystoupením proti jeho potlačení vojenskou intervencí a ročním statečným úsilím o uchování jeho obsahu, česká společnost potvrdila sobě i světu, že svoboda a solidarita je pro ní základní hodnotou. I když se svět změnil a kopírovat minulost nelze, existují hodnoty, na které je třeba navazovat.

At' mír dál zůstává s touto krajinou.....

„Po listopadu mnozí naši západní přátelé doufali, že navážeme na étos Pražského jara a Charty 77 a přispějeme tím také k překonávání neduhů západní společnosti. Byli zklamáni, když jsme se pouze pokusili kopírovat jejich standarty. Nicméně jejich iluze svědčí o tom, že tento étos není ani v mezinárodním prostředí zcela zapomenut a že i pro nás může být inspirativní.“⁴³

⁴³ J. Dienstbier, 2008

Seznam pramenů

- J. Dienstbier, 17.3.2008, *Český úděl v zrcadle Pražského jara*. Literární noviny.
- Rozhovor s J. Dienstbierem, 1.10. 2008. *Pražské jaro*, Jakub Štědroň, Ventil
- Rozhovor s J. Dienstbierem, 28. září 2009
- Kundera, M. *Český úděl*. http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=4780
- Rozhovor s A J. Liehmem, 28. září 2009
- Rozhovor s M. Melenou, 5. května 2008
- Rozhovor s Z. Toušem, červenec 2009
- Vaculík, L. *Dva tisíce slov*.
http://cs.wikisource.org/wiki/Dva_tis%C3%ADce_slov

Seznam použité literatury:

- Beneš, E. 1946. *Demokracie dnes a zítra*. Praha. Družstvo československých legionářů.
- Dienstbier, J. 1999. *Od snění k realitě*. Praha. Lidové noviny.
- Dienstbier, J. Lánský, K. 1988. *Rozhlas proti tankům*. Praha. samizdatová "Knihnice Lidových novin"
- Dienstbier, J. Lánský, K. Šilhán, V. Šimon, B. 1989. Srpen 1968. Köln. Index.
- Havlíček, D. 1998. *Jaro na krku*. Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kaplan, K. 1997. *Všechno jste prohráli*. Praha. Literární noviny.
- Kaplan, K. 2008. *Kronika komunistického Československa - Kořeny reformy 1956 - 1968 Společnost a moc*. Brno. Barrister and Principal.
- Kaplan, K. 2000. *Kořeny československé reformy 1968 I*. Brno. Doplněk.
- Kaplan, K. 2002. *Kořeny československé reformy 1968 II*. Brno. Doplněk.
- Kundera, M. 1996. *Žert*. Brno. Atlantis, spol. s.r.o.
- Kundera, M. 2007. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno. Atlantis, spol. s.r.o.
- Liehm, A. 1990. *Generace*. Praha. Československý spisovatel.
- Liehm, A. 2001. *Ostře sledované filmy*. Praha. Národní filmový archiv.
- Liehm, A. 2002. *Minulost v přítomnosti*. Brno. Host.s.r.o.
- Mlynář, Z. 1900. *Mráz přichází z Kremlu*. Praha. Mladá fronta
- Pithart, P. 1990. *Osmašedesátý*. Praha. Rozmluvy.
- Vaculík, L. 1969. *Sekyra*. Praha. Československý spisovatel.
- Vančura, J. 1990. *Naděje a zklamání – Pražské jaro 1968*. Praha. Mladá fronta.
- Vodička, K. Cabada, L. 2007. *Politický systém České republiky*. Praha. Portál.